

ԺԱՆԱԳԻՆ
ԻՐԱԴԱՐԱՆ

№ 153 - 154

№ 153 - 154

Շ Ի Ր Վ Ա Ն Զ Ա Դ Ե

ՏԱՍՆՀԻՆԳ ՏԱՐԻ ԱՆՑ

ՊԱՏՄՎԱԾՔ

ՖԱԹՄԱՆ ՅԵՎ ԱՍԱԴԸ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՊԵՇԵՆԻՍ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

Յեթեան, 1937

897.99

Շ-66

Միւր պէտ է վերադառնի,
սեղ եզիւ ժամկէից ոչ ու
должна быть возвращена не
казанного здесь срока

— Եզիւ Բանիւր —

— ԵԶԻՒ —

6 NOV 2011

Հ-66
ՊԵՏՀՐԱՑԻ ԵԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

№ 153-154

№ 153-154

Շ Ի Ր Վ Ա Ն Զ Ա Դ Ե

ԱՍՆՔԻՆԳ ՏԱՐԻ ԱՆՑ

ՊԱՏՄՎԱԾՔ

ՔԱԹՄԱՆ ՅԵՎ ԱՍԱԴԸ

181
ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԿԱՆ, 1937

11.5.07. 2013

ՏԱՍՆԶԻՆԳ ՏԱՐԻ ԱՆՑ

— Դատավորները գալիս են...

Ամբոխը միահամուռ վոտքի կանգնեց, խուլ շնչյուններն ընդհատվեցին ծայրե ի ծայր լիքը դահլիճում թաղավորեց լուսթյուն:

Պահապան գինյորներն ավելի մոտիկացան վանդակապատին, վորի յետևում կանգնած եր ուրիշ տխուր հերոսը: Նա դեռ պատանկական հասակումն եր, բարակ, նորաբույս ընչացքը հաղիվ հազ ծածկում եր նրա ստորին չուրթը. նա գեղեցիկ եր, թուխ աչքերով, փոքրիկ ձեռներով և բավական նուրբ կազմվածքով: Նրա յերեսի գծադրությունը չեր արտահայտում յեղեռնագործի հոգի:

Առաջ ներս մտավ նախագահը, հետո

2985-2003

քննիչ անդամները, հետո դատախազը, հետո քարտուղարները: Նրանց դեմքերը սառն էին, անտարբեր և, միևնույն ժամանակ, ահարկու հարյուրավոր ամբոխի համար:

Հանցավորն յուր հայացքն հառեց դեպի այն կողմ և մի րոպե չանցած լավեց նախագահի անհողդողդ ձայնը.

— Բազմի նահանգական դատարանի քրե-յական բաժինը Գրիգոր Խանդադյանցին, մեղադրելով Սեյիդ-Ալիմի վորդի Ղուրբան Ալիի սպանության համար, դատապարտեց...

Հանցավորը մի ցնցումն դործեց. նրա ձեռների չղթան մի թեթև չաչյուն արծակեց: Ամբոխը, ինչպես մի անձնավորութուն, զսպեց յուր շնչառությունը:

— Դատապարտեց՝ զրկել բոլոր անհատական և ստացական իրավունքներից, յենթարկել տաժանակիր աշխատանքի Տոմսկի նահանգի դառնություններից մեկում տասն ու յերկու տարի ժամանակով, այնուհետև հավիտենական բնակության Ռուսիայի հեռավոր նահանգներում:

Մինչ թարգմանն այս խոսքերը կրկնում էր հանցավորին, դահլիճի մի անկյունից լավեց կանացի մի սուր ձիչ:

Հանցավորը վռչինչ չպատասխանեց նախագահի հարցին, թե, արդյոք, դո՛ւ ե այդ վճռով: Պահապանները բաց արին վանդակապատը, և նա թուլացած, ապրդնած ցած իջավ սանդուղքով: Նրա դողդոջուն վոտը դահլիճի հատակին չհասած, կականելով առաջ վազեց և նրա պարանոցին փաթաթվեց սոխական հաղուստով մի կին:

Դա դատապարտվածի հարադատ մայրն էր, վոր յուր թևերի տակ դգվելով սնել ու մեծացրել էր նրան տասնութինը տարի, մինչև այն ժամանակ, յերբ վորդին բոլորովին անձնատուր յեղավ կյանքի մոլուցթյուններին: Յե՛վ յերկու տարի չանցած յերկրորդ տարվածուն ձգեց նրան փորձության մեջ:

Վո՛չ ամբոխի խնդիրքը, վո՛չ վոստիկանների խոսքը, վո՛չ ավինների քաղաճալիքը չկարողացան մորը բաժանել յուր անդրանիկ վորդուց: Նա խղճալի յեր, բայց չատերն ա-

վելի խղճում էյին յերիտասարդ դատապարտ-
վածին: Ո՞վ չէր ճանաչում նրան N. քաղա-
քում, վո՞ր մայրը չէր նախանձել նրա մորը,
վո՞ր աղջիկը տասն անգամ չէր դիտել նրան
դռների յետևից, ասիական համեստության
և ամոթխածության թանձր քողի—չալի տա-
կից, յերբ սիրուն աղան անցնում էր փողո-
ցով, գլուխը բարձր պահած, դառն ան-
փույթ կերպով ձախ ականջի կողմը թեքած,
կուրծքը դուրս ցցած, ճակատը բաց, դեմքը
հանդուգն, կրակոտ: Յե՛վ նա, չատերի նա-
խանձի այդ առարկան, հանկարծ դո՛հ դար-
ձալ յուր մոլի կրքերին, մի անառակ կնոջ
վրա՛քի տակ դնելով ծնո՞ղների նամուսն և
յուր ծաղիկ կյանքը:

Յերբ Անթառամն ուշքի յեկավ, յուր
չուրջը կանգնած տեսավ միայն մերձավոր
աղագականներին: Նա անզգայաբար թույլ
տվեց, վոր իրան կառք նստեցնեն և տանեն:
Նա կգնա դատավորների մոտ, կաղերսի, վոր
վճիռը փոխեն, յեթե չեղավ՝ նա փղիմի ավե-
լի բարձր դատավորներին: Նա մինչև անգամ

վոտարաց կգնա թաղավոր կայսեր մոտ,
կրնինի նրա վոտներին: Նա բարի յե, նա չի
թույլ տալ, վոր մի մայր զրկվի իր վոր-
դուց և այն ել ինչ վորդուց...

— Տասներկու տարի, տասներկու տարի,
անխի՛ղճ մարդիկ...

Մարտ ամսի վերջն էր: Վոլգա գետի
ստորին մասերի օտուլյցն արդեն կոտրվել էր
և Բաղվի ու Ռոստիայի մեջ նավագնացու-
թյունը սկսվել:

Յեղանակը լավեկան ցուրտ էր. մանր,
փոշիոնման անձրև էր դալիս, ծովը խաղաղ
էր, միայն նրա հեռավոր հորիզոնը ծածկված
էր մոխրագույն քաշձ մշուշով: Փորձառու
մարդիկ հավատացնում էյին, թե խորքում,
ափերից չատ հեռու փոթորիկ կա: Փսկ «կա-
պի» չողենավի հանդուգն նավապետն արհա-
մարհում էր թե՛ բնության ապառնալիքն և թե՛
մարդկանց խորհուրդները:

— Շտապեցե՛ք, — հրամայում էր նա ան-
վրդով ձայնով նախատիններին, — կես ժամից
հետո պիտի խարխալը հանենք: Բոլոր ա-
պրանքները բարձրա՞ծ են:

— Բարձրած են:

— Վրտակ՞ի են ճանապարհորդները:

Նավապետը վերջին բառն արտասանեց
հեղնակա՛ն յեղանակով:

— Ահա՛...

Նավահանգստի ծայրում հավաքված էր
միատեսակ մոխրագույն կապույտ վերարկու-
ներ հագած աքսորականների խումբը, թվով
տասը հոգի, չընկալալից կրկնապատիկ
դինյութներով: Հացի կապոցները ձեռներին
բռնած, թշվառները մոռյլ ու խոշոր հայաց-
քով նայում էին ջրի անհուն տարածությա-
նը, վոր այն ուրվանից առ միշտ պիտի ան-
ջատեր նրանց հայրենիքից: Նրանք բոլորն
ոտար քաղաքներից էին բերված: Չկար մե-
կը, վոր արտասուքով կամ դեթ ցավակցա-
կան հառաչանքներով ճանապարհ դներ
նրանց: Ո՛վ գիտե, նահանգի վո՛ր դավառում

և վո՛ր դյուղումն էյին այդ բոպեյին վողբում
նրանց մայրերն ու քույրերը: Մտածում էյին
նրանք այդ մասին, թե վոչ—աստծուն էր
հայտնի: Յերբեմն նրանց տիրում էր մի կա-
տաղի զվարճություն: Նրանք միմյանց հրում
էյին, կատակներ էյին անում, հըռհըռ ծի-
ծաղում էյին: Կարծես, առաջիկա ճանապար-
հորդությունը մի զվարճալի զբոսանք էր
խոստանում նրանց: Բոլորն էլ ալազակներ
էյին, ո՛վ գիտե, քանի անմեղների արյունի
մեջ թաթախած իրանց ձեռները:

Միայն մեկն էր բացառություն ներկա-
յացնում այդ աքսորականների մեջ յուր հո-
գեկան դրությամբ: Նա կանգնած էր խմբից
մի փոքր հեռու, ամենից տեսքով և ամենից
յերիտասարդ: Ձինյութների շղթայակապ շար-
քի յետևում կանգնած էր նրա մայրն յուր
մի քանի աղբականների հետ:

Յերբ յուր բոլոր հույսերից զրկվեց,
տեսնելով, վոր աղի աղբաանքներն վոչ վո-
քի վրա չաղբեցին, Անթառամին մնում էր
հաշտվել յուր վիճակի հետ: Յերեք ամիս

չանցած Գրիգորին դուրս բերեցին յուր ծնընդ-
յան քաղաքից: Անթառամը հետևեց նրան
մինչև Բաղու: Յեւլ ահա վերջին անգամն
էր նա տեսնում յուր վորդուն:

Գրիգորն աշխատում էր յերևալ ուրախ,
զվարթ և ճիգն էր թափում մխիթարել յուր
մորը: Բայց նրա ամեն մի մխիթարական
խոսքը կրկնապատկում էր Անթառամի տան-
ջանքը:

Կուրծքը կլիսով չափ բաց, աչքերը ար-
տասուքից ցամաքած, նա յուր հոգեկան վիշտն
արտահայտում էր միայն գլխի տարրերինսկ
շարժումներով: Յեւլ այդ շարժումներն ավելի
ազդու եյին, քան առաջվա արտասուքը, հե-
կեկանքն ու դողումները: Նա ձգտում էր ա-
ռաջ, ուզում էր մի անգամ ևս փաթաթվել
յուր սիրեցյալի պարանոցին: Բայց բավական
է, զինվորական կարգապահությունը արտի
թույլ զեղումներ չի սիրում:

Սվինների սպառնալից շարքը մի անխոր-
տակելի պատնեշ է մոր և վորդու միջև: Յեւլ
վորքան զեղեցիկ էր նա այն որն յուր մոր

աչքում, նույնիսկ աքսորականների տեղ հա-
զուստով, մի տարվա հոգեկան և մարմնա-
կան զրկանքներից հետո:

Շոգենավիկ սուլիչի առաձգական ձայնը
լսվեց: Անթառամի աչքերը մթնեցին: Աքսո-
րականներին հրամայեցին առաջ գնալ, և
մոխրադույն խումբն անցավ շոգենավի տախ-
տակամածի վրա:

Բարակ անձրեւը շարունակվում էր: Ի՞նչ,
նա, վոր մեծացել է ծնողների խնամող հար-
կի տակ, գլխերը պիտի անցուցանի բա՞ց
ողում, ծովի անհուն տարածությա՞ն մեջ,
անձրեւի՞ ներքո: Վոչ յերբեք, թողե՛ք Անթա-
ռամին ծովը դցի իրան, խեղդվի, վոր չտես-
նի վորդուն այդ դուրթյան հասած: Բայց ո՞վ
կթողնի և ինչո՞ւ. չե՞՞ վոր ասածու ձեռին
վոչինչ անհնարին չկա և միթե չի՞՞ կարող
նա աղատել Անթառամի վորդուն:

Իսկ շոգենավը մեղմիկ սահում էր և նա-
վահանգստից հեռանում: Անջատող պատնեշն
այժմ ծովի խորությունն էր, այսինքն ինքը
բնությունը:

Յեւ վո'րջան արագ եր մեծանում այդ պատենչը :

Ահա խարխիսը բարձրացավ ծովի հատակից, շողենալն յուր կտուցը ծոցե դեպի հակառակ կողմը. աքսորականների մոխրադուլն գլխարկներն են միայն յերևում : Մի կարմրագուշն լաթի կտոր այդ գլխարկներից վեր սափառնում է ադի մեջ : Դա Գրիգորի վերջին բարենն է :

Չքացավ կարմիր թաշկինակն ևս, և ամեն ինչ ձուլվեց, դարձավ մի անորոշ սև գունդ, վորից բարձրանում եր թանձր նավթային ծուխն և սփռվում մուգ կապտադուլն ծովի տատանվող մակերևույթի վրա...

Անցան առաջին ամիսները : Անթառամն արդեն վերադարձել եր յուր ծննդյան քաղաքը, այնտեղ, ուր հանցանք եր գործել և ուր դատապարտվել եր հավիտենական աքսորանքի նրա վորդին :

Որ-որի վրա նա սպասում եր նամակի :

Առաջին նամակը տացալ միայն լինն ամիս անցած :

Գրիգորը նկարագրում եր նախ ծովային վտանգալից փոթորիկը, բացողյա կյանքը, հետո ընդարձակ Ռուսիայի լայնատարած դաշտերը, ցուրտը, անձրևները, ձյունը, բուքը, բնության և մարդկության արհավիրքը, վոր կրել եր նա յուր հնդամայա ճանապարհորդության ընթացքում : Վերջապես, նրանց բերել են աքսորատեղին : Դա մի փոքրիկ ավան է քաղաքից հեռու : Այստեղ կան արքունական հանքեր և մի գործարան, ուր բոլոր աշխատավորներն աքսորականներ են : Ահա այս հանքերում և գործարանում պիտի աշխատի և՛ Գրիգորը, ինչպես մի բեռնակիր մշակ միշտ և անդադար, ամբողջ ցերեկը, ստորերկրյա մթին և խոնավ հանքերում, առանց իրավունքի գործարանի շրջապատից դուրս վտաք դնելու :

Տասն ամսամ Անթառամն յուր յերկրորդ վորդուն ստիպեց այդ նամակը կարդալ : Նա այն որն, ինչպես ասում եր ինքը, թաղում եր

յուր վորդուն: Նա հրավիրել էր բոլոր յուր մոտիկ ազգականուհիներին, վոր յուր ցավին ցավակից լինեն: Յեւ այդ կանայք վոխանակ մխիթրելու, ավելի դողում ելին նրա վիշտն իրանց կեղծ և անկեղծ հառաչանքներով, իսկ անց կարեկցական դարձվածքներով: Նամանակեղ կեղեքվում էր նրա սիրտը, յերբ այդ կանանցից յուրաքանչյուրը հիշեցնում էր Գրիգորի սիրուն կերպարանքը, արեւելյան բորբոքուն յերեւակալությամբ նկարագրելով նրան կրկնակի գեղեցիկ դույններով:

Հետագա ձմեռը ստացվեց յերկրորդ նամակը: Այս անգամ Գրիգորը մոռալ նկարագրություններ չեր սնում: Յերեւում էր, վոր նա արդեն սկսել է ընտելանալ աքսորականի վիճակին, մխիթարում էր յուր մորը, հիշեցնում էր, թե Սիրիւն եւ մի մարդարնակ աշխարհ է, թե այնտեղ եւ մարդիկ են ապրում և այլն: Յեւ յուր դրությունն ավելի թեթեւացուց տալու համար դիմում էր համեմատական նկարագրությունների յուր բախտակիցներին կյանքից: Մասնավորապես նա գրում էր

մի նախկին հայ պաշտոնյայի մասին, վոր աքսորված էր քսան տարով իբր թե յեղեռնագործներին, դողերին ու ավազակներին դադունի աջակցելու համար: Թե ի՞նչ է յեղել այդ մարդն առաջ, աստված գիտե, բայց յոթ տարի աքսորականի կյանքի դառնությունները ճաշակելուց հետո, նա շատ մեղմ, բարեսիրտ և խեղճ մարդ է դարձել:

— Սյուպխիներին տեսնելիս սիրտս մխիթարվում է, — ավելացնում էր Գրիգորն յուր ամակում:

Տարին անցնում էր տարու յետեւից, ժամանակն Անթուամին ևս ընտելացնում էր յուր վիճակին, հարկավ, արտասուքն և լացը նրա կյանքի անհրաժեշտ պահանջը դարձնելով: Ամեն անգամ, վոր նա հիշում էր (և յերբ չէր հիշում) այն բոլորն, յերբ վորդու կարմիր թաւկենակը սավառնեց ողում, նրա կրծքից դուրս ելնում ծանր հոգոց, և աղի կաթիլներն իջնում էլին նրա նիհարած

1899/10
2985-2005
163 508 2985

այտերը: Բայց այդ լոկ մի դառն յերազ եր
համեմատությամբ այն պատկերի, վոր միշտ
կանգնած եր Անթառամի աչքի առջև, վոր
միշտ հալածում եր նրան:

Ահա նա, ուրախ, անհոգ դեմքով, բաց ճա-
կատով, յերիտառարդական հրով վառված
աչքերով: Վորքան ուրախացնում եր Անթա-
ռամին վորդու այդ կերպարանքը, վորքան
հպարտանում եր և զմայլվում, տեսնելով
նրան ընկերներին շրջանում բոլորից սիրուն,
բոլորից կայտառ, բոլորից աշխուժ: Այո՛,
ամբողջ թաղի մեջ չկար մի ուրիշը նրա նը-
ման: Յեւ այդ լոկ մայրական յերեակայու-
թյան արգասիք չէր, այլ մասամբ և իսկու-
թյուն: Քանի-քանի ազգական կանայք ստի-
պել են Անթառամին՝ թալիսմաններ կապել
Գրիգորի վզին, վոր նա դերձ մնա չար աչք
դիպչելուց: Զոգնեցին նրան այդ թալիսման-
ները:

Արդյոք, նո՞ւյնն է մնացել Գրիգորը Սի-
բիրում, թե՞ փոխվել է. չե՞ վոր անցել է
յոթը տարի նրա աքսորվելուց: Սակայն Ան-

թառամի յերեակայությունը կենդանի պատ-
կերացնում եր քսան ու վեց տարեկան Գրի-
գորին այնպես, ինչպես նա տեսել եր առաջ
և ինչպես անջնջելի դրոշմվել եր նրա հիշո-
ղության մեջ— տակավին պատանի, թալմ,
քսան ու մեկ տարեկան Գրիգորին: Յերեկն
յերեակայությամբ, գիշերն յերազում, միշտ
և անդադար այդ պատկերը կանգնած եր նրա
աչքերի առջև:

Յոթը տարի անցավ, ուրեմն մնում է
հինգ տարի: Անթառամը համբերություն կու-
նենա հինգ տարի ևս կրել յուր վիշտը: Նա
որեր և գիշերներ է հաշվում, թե յերբ պիտի
լրանա վորոշված ժամանակն և յերբ հիշում
եւ, վոր տաժանակիր աշխատությունից ա-
զատվելուց հետո ևս Գրիգորը չի կարող վե-
րադառնալ հայրենիք, գլուխը թեքում եր
կրճին և անշարժ մնում:

Վորդին աքսորվելուց հետո նա մի առ-
ժամանակ առածուց յերես եր դարձրել, հա-
մողված, վոր նա անարդար վարվեց յուր
հետ: Բայց կարո՞ղ եր նա յերկար միջոց

անհաշտ մնալ նրա հետ, վոր միտթարության
և սփոփանքի անսպառելի աղբյուր է թշվառ-
ների համար: Յեվ ահա նա դարձյալ ամեն
յերեկո կանգնում եր յեկեղեցու սյուներին
մեկի յետևում, ձեռները բարձրացնում եր
վերև, աչքերը հառում եր աստվածամոր
պատկերին և յերկար, յերկար ժամանակ ան-
շարժ մնում միևնույն դրության մեջ: Հա-
նուն մայրական սիրո, նա աղերսում եր աստ-
վածամորը՝ միջնորդ լինել, վոր աստված
նրան մի ուր արժանացնի յուր վորդու տե-
սությանը:

— Չմեռնեմ, մի անգամ ել տեսնեմ նը-
րան, — կրկնում եր նա բոլոր անգամ կրկնած
միևնույն դարձվածը:

Այսպես անցկացրեց Անթառամը տաս-
ներկու տարի, միշտ հուսալով, թե պետք է
արժանանա վորդու տեսությանն և միշտ սպ-
րելով միմեայն այս հույսով:

Վերջապես, նա ստացավ վաղուց սպա-

սած լուրը: Յերջանիկ ուր, ո'ր, յերբ տասներ-
կու տարվա ընթացքում առաջին անգամ յե-
րևեցավ ուրախության ժպիտ Անթառամի
թառամած դեմքի վրա: Գրեդորն աղատվել
է տաժանակիր աշխատանքից, աղատվել է ա-
ռավոտից մինչև յերեկո միջին և խոնավ
ստորերկրում աշխատելուց, աղատվել է յե-
ղեռնագործների, դողերի, ավազակների և
կոպիտ զինվորականների հասարակութունից,
նրանց հետ մի բնակարանում ապրելուց, մի
ամանից ուտելուց, մի ամանից խմելուց, աք-
սորականի կապանքներից:

Իսկ ա՞յժմ...

Ահա ինչ եր ավելացնում Գրեդորն յուր
նամակի վերջում.

«Հենց վոր ժամանակս վերջացավ, վա-
մանդերը թուղթ տվեց: Աղատվեցի անիծված
դժոխքից, յեկա քաղաք: Հաց չունեյի, շոր
չունեյի, համարյա տկլոր եյի, ասացի ինչ
անեմ:

«Եստեղ մեկ մարդ կա քեարմուռէի (աղ-
յուսի) զաւլոդ (գործարան) ունի. աղաչեցի,

պաղատեցի, վայնաչարի տեղ ատվալ ինձ: Ի հարկե, նրա ել խիղճն յեկալ ինձ, ինչու վոր ինքն ել առաջ ինձպես կատորժնիկ (աքսորական) ե յեղել: Հիմա, գոհություն աբարիչ աստծուն, յես պրիկաչչիկ (գործակատար) եմ զավուղում, գլուխս մի կերպ պահում եմ, յեթե ինձանկց հարցնես, վողջ, առողջ եմ, անիւրեւ ծնող, շատ ել Ֆիլքը մի անիր: Մեկեւ, սուտ-ղորթ, ասում են, վոր նոր թաղավորը թախտ (զահ) նստելու ուր մանիֆեստ (հրովարտակ) ե դուրս բերել կատորժնիկների համար: Աստված հաստատ պահի: Իսկը չեմ իմանում՝ վոր կարտոժնիկների համար ե թաղավորի վողորմությունը: Յերեկ ընկերներիցս մեկն ասում եր, վոր յես ել հույս աստծո, աղատվողների մեջ պիտի լինեմ: Կամանդիրին հարցրի, ասեց մանիֆեստը մինչե ուր չի սպացել, չեմ իմանում կա, չկա: Նստես իմանաք: Հենց վոր հասաւ, իսկույն կիմանամ, կգրեմ: Գոհություն աստծո: Կրկին աղաչանքս ե, վոր շատ ել անիւրեւ չմաշես, աղոթք անես մեղքերիս

համար, ժամ գնաս, ջուխտ-ջուխտ (դույզ-դույզ) մոմ վառես: Սիրելի մայր, Միխակին, Թադուհին, Սեյրանին և այլ բարեկամաց ու հարցնողաց շատ-շատ բարե: Հավիտյանս հավիտենից ամեն:

Մնամ քեզ կարոտ, հարազատ վորդի անիւրեւի՝

Գրիգոր Խանդադեյանց»:

Սակայն անցաւ մի տարի ու կես ևս, իսկ Գրիգորի հետագա նամակների բովանդակությունը գրեթե անիւրիւս եր մնում: Կայսերական մարդասեր հրովարտակը տակալին սպասվում եր: Գրիգորը սրան նրան հարցնում եր, վոչ վոք մի վորոչ պատասխան չեր տալիս: Բայց նա դարձյալ միխիթարում եր մորը, դարձյալ հույս եր տալիս յուր վերադառնալու մասին:

Յեւ Անթառամն անհամբեր սպասում եր. որերը նրա համար անցնում եյին անտանելի դանդաղությամբ, մինչ կլրանար այն ժամանակամիջոցը, վոր տեւում եր բնականաբար

Գրիգորի մի նամակից հետո մինչև մյուսի ստանալը: Ստացվում էր հաջորդ նամակը, և դարձյալ նույն անորոշ բովանդակությամբ:

Մի ամառային օր, իրիկնադեմին, Անթառամը նստած դավթում քառասուն ու յերկու սեացած ու չորացած սիսեռների վրա գուշակում էր ասպպան: Հանկարծ շնչասպառ ներս վազեց նրա յերկրորդ վորդին, Միխակը, և ուրախ-ուրախ գոչեց.

— Ի՞նչ կտաս, վոր ասեմ...

Անթառամը, չնայելով իր ծերությանը, աշխուժությամբ թռալ վռաքել, խլեց վորդուց նամակը, վոր սա բռնած ուներ յուր ձեռքում: Նա մոռացավ, վոր ինքը կարդալ չգիտե:

— Շո՛ւտ արա, հոգիս մի հանիր, կարդա՛, — դոչեց նա նամակը վերադարձնելով վորդուն:

Կարդաց: Նամակը գրված էր Գրիգորի տիրոջ կողմից: Սա հայտնում էր, թե Գրի-

գորն արդեն ազատություն է ստացել և իսկույն ուղարկվել հայրենիք և թե շուտով, յերևի տեղ կհասնի:

Ճի՞շտ է, արդյոք: Մի գուցե գրողը մի չար թշնամի չե, վոր կամեցել է դառն կատակ անել, մի գուցե «ազատություն» բառը մի ա՛յլ, խորհրդավոր նշանակությամբ և դործածված նամակի մեջ:

Բայց աստված լսել էր Անթառամի աղերսանքը. նա չպիտի մեռներ, մինչև վոր տեսներ յուր վորդուն: Չանցավ նամակ ստանալու օրից մի շաբաթ, Միխակը մի օր դարձյալ տուն վազեց շնչասպառ և այս անգամ ձեռքումը մի հեռագիր... Գրիգորից: Համառոտ խոսքերով նա հայտնում էր, թե հասել է Ռ... նահանգական քաղաքը և ամենաշատը մի ամսից հետո կլինի իր ծննդավայրում:

— Մի ամիս, մի ամիս, չմեռնեմ ու տեսնեմ, չմեռնեմ ու տեսնեմ...

Այս խոսքերը կրկնելով, Անթառամն այն գիշերը համարյա մինչև լույս չկարողացավ քնել, այնքան նա հուզված էր ուրախություն-

ներց : Ի՞նչպե՞ս . միթե արդարեւ տասնութինդ տարուց հետո նա կրկին պիտի գտնե յուր մեռած . ու կորած վորդուն :

Որը կիրակի յեր : Անթառամի վորդինք-
րը — Մելիակը և Սեյրանը ճաշից հետո դնա-
ցել էյին քաղաքի շրջակայքը՝ դրոսներու : Նա
նստած եր միայնակ թախտի վրա, պատուհա-
նի առջև և, ձեռները կրծքին դարսած, յուր
մոռյլ ու անորոշ հայացքը հառել եր յերկնքի
հեռավոր հորիզոնին, ուսկից նա, կարծես,
մի քան սպասում եր :

Նա մի քանի րոպե առաջ դարձյալ հմայել
եր քառասուն ու յերկու սխեռների վրա և
յերեք կարգի բաժանված սխեռները միջին
կարգը դուրս եր յեկել — չորս, յերկու,
մեկ-մեկ իրարու հետեից, վոր ասել է ճա-
նապարհ :

— Չմեռնեմ, մի անդամ ել տեսնեմ,
չմեռնեմ, մի անդամ ել տեսնեմ, — արտառա-

նում էյին դարձյալ նրա ցամաքած շրթունք-
ները :

Այնինչ նրա անորոշ հայացքը շարունակ
հառած եր յերկնքի հորիզոնին, ուր փոքր առ
փոքր բարձրանում էյին ամառային բամբա-
կազույն ամպերի կույտերը և դեղվում, միմ-
յանց վրա : Անդադար չարժվելով, այդ ամ-
պերը զանազան ձևեր էյին ընդունում — մերթ
բարձրագագաթ լեռների, մերթ հրեշավոր
կենդանիների : Յեթե քառասուն ու յերկու
սխեռների դուշակությունը պիտի կատարվի,
թող ամպերն ել դուշակեն, թող նրանց բազ-
մաթիվ կույտերից մինը կառթի ձև, ձիու կամ
ուղտի կերպարանք ներկայացնի, այն ժա-
մանակ Անթառամը կիմանա, վոր ճանապարհը
դատարկ չէ : Յեվ ահա, հազիվ սնահավատ
կնոջ մտքով անցել եր այս խորհրդավոր ցան-
կությունը, յերբ կապտադույն հորիզոնի վրա
ձգվեց մի սպիտակ զվիծ, այնուհետև նա ծըռ-
վեց այս կողմ, այն կողմ և պատկերացավ...
մի հսկայական ձյունադույն թափանցիկ ձի՝
քուլա-քուլա ամպերից : Անթառամի սիրտը

սկսեց ուժգին բարախել. կարելի՞ բան է, վոր այս բոլոր գուշակություններն ապարդշուն մնան:

Մի ամբողջ ժամ նա այս դրությամբ անշարժ նստած էր. փոքր առ փոքր նրա ջղերին տիրեց թուլութիւնն և նա ընկղմվեց մի տեսակ թմրութեան մեջ: Յերբեմն-յերբեմն նա ցնցվելով աթափւում էր, նայում էր աջ ու ձախ, ահանջ էր դնում դեպի դուրս և կրկին գլուխը թեքում կրծքին:

Հանկարծ նա ուժգին ցնցվեց, վեր ցատկեց տեղից և սկսեց ահանջ դնել: Նրան թրվում էր, թե լսում է ինչ-վոր զանգակների թույլ հնչյուն, հետո վոջկոչ չի լսում և տիրում է դարձյալ միեւնույն լռութիւնը շրջակայքում: Բայց վոչ, յետե նրա ուղեղը խանգարված չէ, յետե նրա լսելիքը չի խաբւում, արդարեւ լսվում է փոստային կառքի զանգակների ձայն և լսվում է հետզհետե ավելի պարզ ու վորոչ: Ահա նա, վերջապես, բոլորովին մոտեցավ և, կարծես, հնչում է պատահանի տակ: Հանկարծ զանգակների ձայ-

նին խառնվեց կառքի անխների դղրդշունը. խուլ փողոցն աղմկվեց մի քանի վայրկյան և ամեն ինչ դարձյալ լռեց...

Անթառամի վոտները ներքին հուզմունքից սկսեցին դողալ: Նա վազեց դուրս, վորքան կարող էր շտապով ցած յեկավ փողբիկ սանկուղի, ձեռներով ծնկները բռնած: Գալթի դուղբով, ձեռներով ծնկները բռնած: Գալթի մեջտեղում կանգնած էր մի անծանօթ մարդ և կասկածանքով նայում էր դեռ ու դեռ...

Այդ մարդը հազած էր սեւագուշն և կոպրիտ մահուղից ուղարկան ձեռով կարած կապայի նման մի կարճ բան, հասարակ ղինկորականի կոչիկներ երկայն անկարբուղբով և կոշտ կտավից կարած լայն վարտիկ: Նա դուրս եր արած էր սպիտակ վոջխարենուց կարած բոլորակ գդակ, վորի բավական յերկայն մազերը ծածկել էին նրա ճակատն ամբողջովին:

Այդ մարդը նիհար էր, կուրծքը ճնշված, ներս ընկած, մեջքը կորացած, մի ուսը մյուս-

սից նկատելի կերպով բարձր, յերեսը խորշոմած, միբուրը գլգլած, աչքերը խորն ընկած, ալտերը, ծնոտը և կոկորդի վոսկորը նիհարությունից դուրս ցցված: Նրա ձեռները վոսկորոտ եյին, կոշտ ու արկնդ, ինչպես վորմնադրի կամ տարին տասներկու ամիս քար կրող մշակի ձեռները, կապույտ ջղերը վորոշ գծավորված յերկաթադուլն և կուշկուշված կաշվի տակից, մատների հոդերը դուրս ցցված, այնպես վոր հիշեցնում եյին մոխրախառն կրակի մեջ խորոված շաղանակներ:

Նրա վոտները ներքեի կողմից յերեսում եյին ծուռ և յերբ նա, յուր ձեռնադաստի վրա հենվելով, մի քանի քայլ առաջ յեկավ, նշմարվեց, վոր կաղում ե փոքր ինչ. կարելի յեր կարծել, վոր նրա վոտների վոլուդները իրանց տեղումը չեն կամ գարշապարներն ուսած են: Անարխորժ, վերին աստիճանի անարխորժ և, միևնույն ժամանակ, կասկածավոր ու յերկյուղալի տպավորություն եր դործում այդ մարդու ամբողջ կերպարնաքն առաջին

հայացքից: Նրան տեսնողն և՛ կխղճար և՛ կըսարստիեր ակամա, իսկ յեթե ըսեր, վոր վորմոություն ե աղերսում, կմերժեր կամ յեթե վորմոել կամենար, չեր մոտենալ նրան, հեռից կձգեր փողն և կհեռանար:

Անթառամը շտապելով և հազիվ հազ իր դողդոջուն քայլերը փոխելով, անցավ այդ մարդու մոտով, առանց ուշադրություն դարձնելու նրա վրա:

Անծանոթը խորը խորշերի մեջ թաղված աչքերով վոտից դուրս չափեց նրան ուշադրությամբ: Տարորինակ և դարմանալի յեր այդ աչքերի արտահայտությունը: Կարծես, նրանք վաղուց դրկվել եյին կենդանությունից, կարծես, նրանց խորը բիբերն անշարժ եյին, սպիտակ շրջանակները սառած, հողադուլն կոպերը քարացած:

Նա նայեց Անթառամի յետևից, նայեց աջ ու ձախ, հաստաբուն թթենուն, տան փոքրիկ փայտյա պատշգամբին, կիսավեր շրջապարնային և գլուխն յերկմտորեն շարժեց: Թըվում եր, վոր նա տատանման մեջ ե. չգիտե

ինչ անե, խոսե թե լուե, առաջ գնա թե յետ
դառնա, բարկանա թե ուրախանա :

Այնինչ Անթառամը հասավ դրսի դռնե-
րին, նայեց դեպի փողոց և կրկին շփոթված
յետ դարձավ: Այս անգամ նա նկատեց ան-
ծանոթին և, չմոտենալով նրան, հուզված
ձայնով հարցրեց.

— Դո՞ւ յես կառապանը:

Անծանոթը լուռ եր:

— Կառապանը դո՞ւ յես:

Անծանոթը լուռ եր:

— Բա՛ս ինչո՞ւ կանգնեց մեր դռների
մոտ... Ուրի՞շ ե՛ յեկողը... Նա չեկա՞վ...

Անծանոթը փայտի ողնոթ յամբ մի քայլ
առաջ դրեց: Նա դարձյալ լուռ եր և միայն
յուր կիսակենդան և յերկմիտ հայացքը չեր
հեռացնում Անթառամի յերեսից:

— Վողորմած աստված, ինչո՞ւ յես ինձ
ծաղր անում,— գոչեց Անթառամը դառնու-
թյամբ,— յես սպասում եմ... Ձե, կանդնիր,
այ մարդ, դու, ո՞վ ես... Տեր Աստված...
ավազակ... ի՞նչ ես ուզում ինձանից...

Այստեղ անծանոթն յերկու ձեռները հե-
նեց փայտի վրա, մեջքը քիչ թեքեց և հա-
ռաչելով արտասանեց հետևյալ խոսքերը.

— Կատարվեց ասածս... վոչ յես ճանա-
չեցի, վոչ նա յե ճանաչում...

Անթառամը տարտախած և անգիտակցա-
րար յետ կանգնեց: Այդ մարդու ձայնը նրա
հոգու խորքում զարթեցրեց վաղուց, շատ
վաղուց թմրած մի բան: Մի թույլ հիշողու-
թյուն լուսավորեց նրա հոգին: Այդ նրա
տանուկ տարի առաջ մեռած և մոռացված
ամուսնու ձայնն է, այո՛, իսկ և իսկ այն
թույլ, խեղճ վաղորմելի ձայնը, միայն ավելի
տկար: Բայց ի՞նչպես, կարելի՞ բան է, վոր
մեռելը վերկենա տասնուկ տարվա գերեզմա-
նի խորքից: Միթե նա յերազումն է կամ գու-
ցե ցնորվե՞լ է:

— Յես Գրիգորն եմ... ճանաչեցի՞ր...

Ճի՛շտ լսեցին, արդյոք, Անթառամի ա-
կանջները, թե՞ դարձյալ շարունակվում է
նրա զառանցանքը: Սակայն նա կարող է յե-
րազում լինել, կարող է անգամ ցնորված լի-

նեւ, բայց վոր չճանաչի իր Գրիգորին, վոր կարողանա մազու չափ խարվել նրան տեսնելիս, դա անկարելի բան է: Յեւ վոչ միայն նա, այլև ամենքը, վոր մի անգամ տեսել են նրա գեղեցկադեմ, նրբակաղմ վորդուն, միթե յերբեիցե կարող են չճանաչել թեկուզ տասնուհինգ տարուց հետո:

Ինչպես քնից նոր զարթնած նա չի եց ձեռներով աչքերը, վոր ավելի պարզ դիտե յուր առջև կանգնած տարրորինակ անձնավորութիւնը: Յեւ կար մի անխուսափելի, մի անբաժան յերևույթ, վոր խանգարում եր նրան տեսնել իսկութիւնը:

Դա Գրիգորի, Նախկին Գրիգորի սիրուն կերպարանքն եր, այնպես, ինչպես տղավոր-վել եր նրա հիշողութիւն մեջ: Սա յե ահա վա-սիկ Անթառամի իսկական վորդին, այս սիրուն պատկերը, վոր տասնուհինգ տարի շարունակ վառ պահել է նրա յերևակայութիւնը. վոր ձուլվել ու միացել է նրա հոգու հետ, վոր գիշերը խլել է նրա քունը, ցերեկը հանգստութիւնը: Յեւ հանկարծ այդ մյուսը,

այդ ավաղականման տգեղ, այլակերպ անծանոթը հանդգնում է...

Դա մի ոգերևույթ է...

— Յեթե իմանայի, վորմայրս ել ե ինձ մոռացել, Սիրիբը ինձ համար ավելի լավ էլիներ...

Բնական և խորին թախծութեամբ արտասանված պարզ բողոքը հանկարծ սթափեցրեց մոլորված կնոջը: Քողն ընկավ նրա աչքերից. խաբուսիկ պատկերը չքացավ, դառն իրականութիւնն ամենայն մերկութեամբ յերևան յեկավ մինչև այդ վայրկյան ցնորք համարված այլանդակ եյակի կերպարանքով:

Նա ճանաչեց յուր վորդուն, ճանաչեց նրա ձանը, նրա աչքերը: Նրա վտանքը թուլացան. հարվածն անսպասելի յեր և սաստիկ: Նրա գլուխը պտտեց, աչքերը մթնեցին, գուցե նա տեղն ու տեղը գետին ընկներ, յեթե վորդու նիհար, վոսկորոտ ձեռները նույն վայրկյանին չգրկեյին նրան:

Այս ամբողջ տեսարանը կատարվեց մի քանի վայրկյանում միայն:

Յերբ վորդին աջ կուռը վերցրեց մոր ուսից, նրա կապալի թևը մի վոքը յետ քաշվեց: Յերևեցավ նրա բազուկը, վորի վրա յերկաթե կապանքը ննջնջելի կերպով դրոշմեկը յուր կոշտ հետքը սև և լայն ապարանջանի ձևով:

— Հիմի ճանաչո՞ւմ ես, — ասաց նա, պարզելով յուր բազուկը Անթառամի աչքի առջև:

Այդ բազուկի վրա կար ծննդյան մի մեծ և բոլորակ խալ:

Անթառամը բաց թողեց վորդուն յուր գրկից, նայեց նրա վրաից մինչև գլուխ ադճատված կերպարանքին: Ճեռները բարձրացրեց վեր և, յուր ալեղարդ գլխին մի ուժգին հարված տալով, դռնից դառն ձայնով.

— Յերանի մեռնեյի և քեզ չտեսնեյի...

ՖԱԴՄԱՆ ՅԵՎ ԱՍԱԴԸ

Յերբ վորդին աջ կուսը վերցրեց մոր ուսից, նրա կապալի թեւ մի փոքր յետ քաշվեց: Յերեւեցավ նրա բազուկը, վորի վրա յերկաթե կապանքը անջնջելի կերպով դրոշմել եր յուր կոշտ հետքը սև և լայն ապարանջանի ձևով:

— Հիմի ճանաչո՞ւմ ես,— ասաց նա, պարզելով յուր բազուկը Անթառամի աչքի առջև:

Այդ բազուկի վրա կար ծննդյան մի մեծ և բոլորակ խալ:

Անթառամը բաց թողեց վորդուն յուր գրկից, նայեց նրա վրաից մինչև գլուխ աղճատված կերպարանքին: Ճեռները բարձրացրեց վեր և, յուր ալեղաբոլ գլխին մի ուժգին հարված տալով, գոչեց դառն ձայնով.

— Յերանի մեռնելի և քեզ չտեսնելի...

Թիֆլիս, 1889 թ.

ՖԱԴՄԱՆ ՅԵՎ ԱՍԱԴԸ

Յերեկվա հեղձուցիչ տոթից թմրած
կյանքն իրիկնադեմին կենդանություն եր
ստացել: Բաղարում տիրում եր անասելի
աղմուկ: Մրգավաճառները, կանաչեղեն և
կաթն ու պանիր ծախողները, ձայն ձայնի
տված, արևելյան զարդարուն խոսքերով գո-
վարանում եյին իրանց սպրանքը: Վաճառա-
կանների և արհեստավորների խանութները
փակվում եյին, հայ ու թուրք վերադառ-
նում եյին տուն:

Հեռվում զողանջում եյին քրիստոնեյական
յեկեղեցիների զանգերը, իսկ Զումա-մասճիթի
մինարեթի զաղաթից մոլլա Սալիլի աղանի*

* Մոլլայի կոչը — մյուսուլմաններին աղթքի
հրավերելը:

սուր յերևեցները քարասիրտ մյուսողմանի սիրտն անգամ բորբոքում էյին աստվածային հրով: Բարեպաշտները խորին ջերմեռանդությամբ սալավաթ** էյին քաշում իրենց յերեսին, նամազ*** էյին անում և, մասճիթները ավազանների մոտ կկղած, ղեհաստամազ**** էյին անում: Ամենքը փառաբանում էյին մեն մի ալլահին և նրա ամեն մի մարդարեյին:

Մոայլ և անտարբեր եր նույն ժամին մի յերիտասարդ անցորդ: Յեվ նրա մուսլուլթյունը չէր նմանվում վոչ տաժանակյաց մուրադկանի թշվառությանը, վոչ նավը խորտակված վաճառականի թախճությանը և վոչ հինդ նամադից մեկն ել չկատարած մյուսուլմանի անձկությանը:

** Սալավաթ նշանակում է այն, յերբ մուսուլմանները Մահամմեդին հիշելիս իրենց յերեսը աջ ձեռքով շփում են:

*** Աղոթք:

**** Լվացումն: Մուսուլմանները աղոթելուց առաջ լվանում են իրենց յերեսը, բազուկները և վրաները: Այս արարողությունն անվանում է «ղեհաստամազ»:

Նա անցնում եր միջին բազարով, բարձրանում եր դեպի քաղաքի Իմամլու կոչված թաղը: Վոչ վոք և վոչինչ չէր դրավում նրա ուշադրությունը: Յեվ նրա ուղղափառ մյուսուլմանական զգացումները չէյին վրդովվում յերեխ դարվիշ Ահադի դեմ, վոք, հայերին շողոքորթելու համար, իր վոգեւորիչ ձայնով յերգում եր.

«Հիսուսն իջավ վայր—յերկնքից, նա լուր բերեց—այն աշխարհից... (Իսա գյալդի—սամավաթտան, խաբար վերդի—գիւրմաթտան)...

Յերիտասարդը գնում եր մոլոր քայլերով, դուրիւր կրծքին թեքած և աջ ձեռը խրած մեջքի արծաթյա գոտիի մեջ: Կասես, նա անբախտ Մյաջնունն եր, վոք, իր հոր տունը թողած, դիմում եր Արաբիայի ամայի և հրակեզ դաշտերը, յերգելով իր սերը Լեյլին: Նա նման եր և՛ մեծ մարգարեյի սիրեցյալ Քեյրին, վոք, յերեւակայության ուկիւնոսը խորասուզված, հորինում եր մինն այն դրախտային յերգերից, վորոնցով արար

չահելը* ախորժանք եր նվիրում մարդարե-
յից մարդարեյի սբբաղան լսելիքին:

Անցավ նա բաղարն, անցավ իմամուլայի
կեսը, և ծովելով մի նեղ փողոց, կանգ առեց
մի վրասովեր տան առջև: Փողոցում մարդ-
չկար, միայն հեռվում խաղում էյին մի
խումբ յերեխաներ և մի վոտաբոբիկ, կիսա-
մերկ մարդ հավաքում եր բաղնիսի պատերից
քաշ արած ճերմակեղենը:

Նա հանեց աջ ձեռքը դուռի միջից, ուղ-
ղեց ուղտագույն չուխայի և մահուդյա մե-
խակագույն կարճ արխալուղի լաշն փեշերը,
չփեց նորաբույս, սեւթույր ընչացքը: Դա
մի հսկայատիպ տղամարդ էր: Հայտնի իր
առնական դեմքով, իր բարձր հասակով, իր
վալեղուկ կազմվածքով, իր անվահեր սրտով:
Մի խոսքով, սեւ սարի-թորփաղցի Ասադն
էր:

Ձեռները չուխայի տակ մեջքին դրած, նա
յերկար ժամանակ մտիկ եր անում դեմ ու
դեմ, դեպի մի փոքրիկ նորաչեն տան մուտք-

* Բանաստեղծ:

մոխրագույն դռները: Նրա մերթ ընդ մերթ
հառաչելը, կրակոտ աչքերի արտասովոր
փայլն և անհամբեր շարժումները ցույց էյին
տալիս, վոր նա մեկին սպասում է:

Հանկարծ նրա տխրամած դեմքի վրա
փայլեց մի ուրախ ժպիտ: Մուգ-մոխրագույն
դռներից մեկը հանդարտ բացվեց, յերևաց մի
յերիտասարդ կնոջ գլուխ, ծածկած մետաք-
սյա ճուրխիով (գլխնոց) և ճաշկառը զարդա-
րած տաճկական փոսկիների շարքով:

Ասադը թռավ առաջ, մոտեցավ նորաչեն
տանը:

Մարդ շատ նուրբ լսելիք պիտի ունենար,
վոր կարողանար ըմբռնել յերիտասարդ կնոջ
չչնչյունը:—Այնքան թույլ եր նա, յերկչոտ
և կցկտուր:

Յեվ Ասադի լսելիքն ուներ այդ նրբու-
թյունը, ուներ լոկ այդ վարդագույն չըր-
թունքների համար, վոր սփռում էյին դեպի
թուրքների յերջանկության բուրմունքը:
Նա կանգնած եր մուգ-մոխրագույն դռներից
հինգ քայլաչափ հեռու, մեջքը տված պատին՝

չահելը* ախորժանք եր նվիրում մարդարե-
յից մարդարեյի սրբազան լսելիքին:

Անցալ նա բաղարն, անցալ իմամլույի
կեսը, և ծովելով մի նեղ փողոց, կանգ առեց
մի վրասպետ տան առջև: Փողոցում մարդ-
չկար, միայն հեռվում խաղում էին մի
խումբ յերեխաներ և մի վոտաբոբիկ, կիսա-
մերկ մարդ հավաքում եր բաղնիսի պատերից
քաշ արած ճերմակեղենը:

Նա հանեց աջ ձեռքը դոտի միջից, ուղ-
ղեց ուղղադույն չուխայի և մահուդյա մե-
խակադույն կարճ արխալուղի լայն փեշերը,
չվեց նորաբույս, սևաթույր ընչացքը: Դա
մի հսկայատիպ տղամարդ էր: Հայտնի իր
առնական դեմքով, իր բարձր հասակով, իր
վայելուչ կազմվածքով, իր անվահեր սրտով:
Մի խոտքով, դա սարի-թորփաղցի Ասադն
էր:

Ձեռները չուխայի տակ մեջքին դրած, նա
յերկար ժամանակ մտիկ եր անում դեմ ու
դեմ, դեպի մի փոքրիկ նորաչեն տան մուգ-

* Բանաստեղծ:

մոխրագույն դռները: Նրա մերթ ընդ մերթ
հառաչելը, կրակոտ աչքերի արտասովոր
փայլն և անհամբեր շարժումները ցույց էին
տալիս, վոր նա մեկին սպասում է:

Հանկարծ նրա տխրամած դեմքի վրա
փայլեց մի ուրախ ժպիտ: Մուգ-մոխրագույն
դռներից մեկը հանդարտ բացվեց, յերևաց մի
յերկտասարդ կնոջ գլուխ, ծածկած մետաք-
սյա ճութխով (դլինոց) և ճակատը զարդա-
րած տաճկական վոսկիների շարքով:

Ասադը թռավ առաջ, մոտեցավ նորաչեն
տանը:

Մարդ շատ նուրբ լսելիք պիտի ունենար,
վոր կարողանար ըմբոնել յերկտասարդ կնոջ
չչնչյունը:—Այնքան թույլ եր նա, յերկչոտ
և կցկտուր:

Յեվ Ասադի լսելիքն ուներ այդ նրբու-
թյունը, ուներ լոկ այդ վարդագույն չբ-
թունքների համար, վոր սփռում էին դեպի
թունքների համար, վոր սփռում էին դեպի
նա յերկնային յերջանկության բուրմունքը:
Նա կանգնած եր մուգ-մոխրագույն դռներից
հինդ քայլաչափ հեռու, մեջքը տված պատին՝

պատահական անցորդի անհամեմատ հայացքից աննկատելի մնալու համար:

Ի՞նչ էյին շնչում նրանք, գիտե միայն Նա, վոր քննում է մահկանացուների սիրտն և Վորի համար դադարի՞ք չկա: Իսկ մենք մեղանչած կլինենք ճամարության դեմ, յեթե ասենք, թե շնչումն տեսց հինգ րոպեից ավելի:

Մուգ-մոխրագույն դռները կրկին փակվեցին, և տաճկական վոսկինեբով զարդարված գլուխն անհայտացավ, տանելով իր հետ Ասադի խորին հառաչանքը: Նա դարձյալ մնաց միայնակ: Այժմ նրա դեմքն այլայլված է, աչքերն արյունի հոսանքից կարմրած, իսկ առնական լայն կուրծքը հորդոր չնչառու-թյունից ուժգին բաբախում է:

— Ամենակարող աստված, աս'ւր ինձ համբերություն, — արտասանեց նա հնքն իրեն:

Յեւ այս խոսքերը չկարողացան թափանցել ամուր վակված դռներից ներս:

Նա դարձյալ սպասում էր, բայց, ավա՛ղ!

մուգ-մոխրագույն դռները հետզհետե մթնանում էյին և վոչ բացվում, իսկ նա, քաղցած գայլի պես, քթի տակ խուչ մոնչալով, ամայի փողոցում շրջում էր յետ ու առաջ:

Մութը թանձրանում էր, կապտագույն յերկնքում փայլում էյին պայծառ աստղերը, տիրում էր թախծալի լուսթյուն, բազարը խաղաղվել էր:

Հեռվից լավեց քայլերի ձայն, փողոցի անկյունում յերեսաց մի մթին պատկեր: Ասադը շարունակ անցուղարձ էր անում:

Պատկերը փողոցի մեջտեղով դանդաղում թյամբ շարժվում էր առաջ: Ասադը չէր լսում նրա վոտների ձայնը: Պատկերը բոլորովին մոտեցավ: Նույն վայրկյանին, յերբ Ասադը յետ դարձավ, նրա ծխախոտի կրակի աղոտ ճառագայթը լուսավորեց... միջահասակ, գեր մարմնով, կարճ և հինայած մի-րուքով մի մարդու: Մարդը, Ասադին ճանաչելով, դայրացավ և տեղն ու տեղը մնաց բեկեռված:

Ո՞վ էր նա...

Յոթն անգամ լուսինը շրջան եր գործել
այն որից, յերբ Ասադի աչքը կզավ խմամ-
լուցի մոլլա Ղանիի աղջկան, Ֆաթմային։ Ա-
ռաջին անգամ նա տեսել եր նրան Սարի-
թորիադ արվարձանում։ Ֆաթման հյուր եր
իր Բազիմ անունով քրոջ մոտ, վոր սարի-
թորիադի իմալի աղայի կինն եր։

Նույն պահին, յերբ Ֆաթման իր քրոջ
տան քաղում առանց չալի նստած եր, Ասադն
իրանց տան կտրում աղային յեր թոցնում։
Նա տեսավ Ֆաթմային, և իսկույն նրա սիր-
տը կրակ ընկավ։

Յեւ վոր պարսիկն անտարբեր կմնար,
յեթն մի վայրկյան տեսներ Ֆաթմային—նրա
սարի պես սև աչքերը, կամարակապ ունե-
րը, ճակատի կոկորիկ խալը, յերկայն թեր-
թերունքները, կարմիր թշերը, ալիտակ,
լիք-լիք կոկորդը, մանավանդ բարակ դանա-
ուզ շապկի տակ թալնված այն յերկու նը-

ները, վոր շախ-շախ դողդողում էյին, յերբ
Ֆաթման սիգածեմ քայլում եր։

Այդ որից սկսած Ասադը գիշեր ու ցերեկ
տանջում եր իր մորը, վոր սա անպատճառ
հարսնախոս զնա Ֆաթմայի մոր մոտ։ Պա-
ռավ Նուրջըհանը մի անգամ փորձեց Բազիմի
մոտ ակնարկություն անել, բայց մի այն-
պիսի պատասխան ստացավ, վոր ստիպվեց
այլևս չխոսել այդ մասին։

Ֆաթման զեղեցիկ եր և բավական հա-
րուստ. չստ բեզեր ու հաջիներ կկամենային
նրան կին ունենալ։ Բայց, իբրև վճռված
բան, խոսում էյին Հաջի Ալեաքսարի մա-
սին։ Հաջին իմամու թաղի ամենաառաջին
մարդն եր։ Իսկ ո՞վ եր Ասադը։—Մի հասա-
րակ արծաթադործ...

Բայց նա չհուսահատվեց։ Հաջի-Ալեաք-
սարի յերեք ահադին քարվանսարանների և
մեծ անվան դեմ միայն մի զենք ունեւր—իր
առնական զեղեցիկությունն և քաջասրտու-
թյունը։ Յեւ նա վճռեց այդ զենքի բոլոր
ուժով մրցել Հաջիի հետ։

Մի անգամ Փաթման դարձյալ իր քրոջ տանն եր: Ասադը դարանամուտ յեղավ իրենց տան կտրում և աշնտեղից աչքունքով սկսեց նետեր արձակել գեղեցկուհու սրտին: Փաթման լսել եր նրա անուռը, գիտեր, վոր նա գեղեցիկ տղամարդ է, քաջասիրտ է և Սարի-Թորփաղի յերիտասարդների պարազուրկը— ջահլըբաշին— է: Փաթման տեսավ Ասադին, ծիծաղեց, կարմրեց և փախավ ու մտավ տուն:

Դա բարեգուշակ նշան եր: Ասադի հույսերն ամրացան: Բոլորքված սրտով նա շատ անգամ, յերբ Փաթման յերկար միջոց յուր քրոջ տանը չեր յերևում, գալիս եր իմամ-լու: Գալիս եր՝ դեթ հեռվից տեսնելու իր սիրածին, վոր գիշերը կարողանա խաղաղ քնել: Բայց այդ նրան հաջողվում եր վոչ ամեն անգամ. միշտ փողոցը դատարկ եր լինում և միշտ Փաթման—անդդուշ, վոր իր գլուխը դռներից դուրս բերե:

Հաջի Ալեաքպարը Փաթմայի և Ասադի այս գաղտնի և առայժմ անմեղ հաբաքերու-

թյունն իմացավ, մի անգամ ել ինքն իր աչքով տեսավ Ասադին իր ինչադեմին Փաթմայի տան դռների դեմուղեմ:

Նա յերգվեց Ասադի հիմար այցելու-թյուններին վերջ տալ: Յեվ ահա իրիկնային մթան մեջ պատահամոր յերկու ակոյանները կանդնած ելին դեմ հանդիման:

— Գեա՛ֆը, — արտասանեց Հաջի-Ալեաքպարը, աջ ձեռը տանելով չուխայի տակ դեպի մեջքը:

Ասադը լուռ եր: Յեթե մի փոքր լույս լիներ, կարելի յեր նկատել այն խորին արհամարհական հայացքը, վոր նա ձգեց Հաջիի վրա: Այն ինչ՝ Հաջին, ավելի ու ավելի մոտենալով, վերջապես, բոլորովին կտրեց նրա ճանապարհը:

— Սալամ մեալիքըմ*, — ասաց Ասադը, զսպելով իր հուզմունքը:

Առանց նրա վողջույնին «ալիքիմի սալեամ» պատասխանելու, Հաջին մի քանի քայլ

* Մյուսուլմանների բարեկ

հետ դրեց և խրոխտ ձայնով պատասխանեց .

— Վկա յե աստված, յես քեզ ճանապարհ չեմ տալ, մինչև չես յերգվիլ այսուհետև վոտ չդնես այս փողոցները :

Ասաղը հեղնորեն ծիծաղեց :

— Յերգվի՛ր, քյա՛ֆր, — կրկնեց Հաջին, — այսուհետև ճանապարհը բաց ե և դու մի առ նստակ քած :

— Հաջի, — պատասխանեց Ասաղը հանդարտ ձայնով, — Ասաղն իր կյանքում արյուն չի թափել, չի յեղ ուղում թափել :

— Արյո՛ւն, — գոչեց Հաջին կատաղած, — դու ի՛նչ մարդ ես, վոր արյուն թափես : Իսեր աստծո, նայեցե՛ք, — շարունակեց նա, յերեսը մի կողմ դարձնելով, չնայելով, վոր փողոցում բացի յերկու հակառակորդներից վոչ վոք չկար, — սարիթորփաղցի մի լկտի յերեխա հանդնում ե Հաջի-Ալեաքսարի ձեռքից աղջիկ խլել : Ե՛՛յ, ինքն ալլահն իմ ձեռքից մուլա Սաղըղի աղջկան առնել չի կարող, իսկ քեզ պես... չները...

Ասաղի արյունը գլխովը տվեց : Բայց նա

տակավին ուժ անցավ զսպելու իր կատաղությունն և ասաց .

— Փաթման նրան կզնա, ում սիրում ե :

— Հա, հա, հա, Փաթման սիրում ե արծաթադործ Ասաղին, հա, հա, հա...

— Աստծուն ե հայանի... բավական ե, Հաջի, յերկուսն արդեն ունիս, բավական է, աղահուլթյունը տուն ե քանդում, Հաջի :

— Քառասուն կնիկ ել ունենամ, ելի չեմ թողնիլ, վոր Փաթմային քեզ նման լրբերը տանեն :

Ասաղի համբերությունը հատավ : Այլևս նա անկարող եր տանել իր հակառակորդի անվայել հիշոցները :

— Հարա՛մ լինի քո գլխին հաջիությունդ, աննամուս, — գոչեց նա կատաղած :

— Ձայնդ կտրի՛ր, քյա՛ֆր... քեռ...

Վերջին բառը չավարտած, Հաջի-Ալեաքսարը մի քայլ ևս յետ դրեց և չուխայի տակից արագությամբ մի ինչ-վար սև բան հանեց : Ասաղը մթան մեջ նշմարեց նրա չարագույշակ շարժումը : Նա հարձակվեց Հաջիի

վրա, բռնեց նրա թևերից և ափսոսանքով հրեց, վոր նա, տասը քայլ հեռու մղվելով, թափալվեց դետնին: Մինչ նրա ուշքի դալը, մինչ «ոգնեցե՛ք, ոգնեցե՛ք» գոռալով բարձրանալը, Ասաղը վերցրեց դետնից արածանակը, ձգեց դիմացի տան կտուրն և, քայլերն ուղղելով դեպի վերև, անհայտացավ խավարի մեջ:

*** Y

Դարձյալ յերեկո յեր, դարձյալ մուկդինները ազան եյին տալիս և քրիստոնյաների դանդերը հրավիրում եյին աստծո տունը հավատացյալներին: Քաղաքի արևմտյան կողմից փչում եր մի հով դեպիտու: Յեւ վորքան դուրեկան լինեը այդ գեպիտուը, կարծես, նա դաբրխատաններից*, մեռելների այդ մոսթլ աշխարհից, հիշեցնում եր մահու սոսկալի ձայնը.

«Մի՛ հպարտանար, ո՛վ ինսան**», վասն զի

* Գերեզմանատուն:

** Մարդ:

քո վերջին աստատարանը այստեղ ե՞ս:

Իսկ ինչպանը հպարտանում եր, իմամլուցիները—նամանավանդ:

Հաջի—Ալեաքալարի բարձրաշեն տան առջև իմբլել եյին թվով մոտ տասը պարաղլուխ—յերիտասարդներ: Մեջտեղ կանգնած եր ինքը Հաջին, ուսերին ձգած դեղնագույն մետաքսյա արան և ձեռին բռնած մի յերկայն կարմրակեղև չիբուխ: Յերիտասարդները, ձեռները գլխիների վրա դրած, խորին պատկառանքով լսում եյին Հաջիի հետևյալ տրամաբանությունը.

— Ամեն մի մարդ յուր թաղի*** պատվի նախանձախնդիրը պիտի լինի: Մենք, իմամլուցիներս, մեր պապերի պապերից սկսած, հպարտ և պատվախնդիր ենք յեղեւ, այժմ նամանավանդ պիտի լինենք: Հայտնի յե աստֆուլ, վոր արյունս յերակներիս մեջ բորբոքվում ե, յերբ հիշում եմ այն քյաֆրի տղի քյաֆրի այս փողոցներն անցնելը: Թեքեք Հաջի—Բյարիմի վորդի Հաջի—Ալեաքալարի յե—

*** Արվարձան:

րեսին, վոր նա այն յերեկո լրբի փորը ծխով
չլցրեց: Բայց, ի՞նչ անեմ, անիրար վնասա-
տակի նման փախավ ձեռքիցս: Յես, բարեկա-
ցած, ատրճանակս ձգեցի վտուր: Վերջապես,
անցածն անցել ե, «յետեկից արձակողը գարչա-
պարին կխմե», ասում ե ասածը: Այժմ պա-
տիվը ձերն ե, սարիթորփաղցի տղայի մեկը
հանդգնում ե ձեր թաղի անունը խայտառա-
կել, ձեր պարտքն ե նրա վտուր կտրել այստե-
ղից: Վալլա՛հ, բիլլահ, Հաջի չլինեյի, այս
բոպեյիս, մետաքսյա արաս դեն ձգելով, մի
փայտ վերցնելով, մեն միայնակ կգնայի ամ-
բողջ Սարի-Թորփաղի դեմ: Բայց ամոթ ե ձեզ
սկս յերիտասարդները կանգնած, ինձ չպիտի
թողնեք, վոր միբուքս անպատվեմ: Ծջմա-
րի՞տ եմ ասում:

— Այո, այո՛, Հաջի, ինչ ասել կուզի, վոր
խոտակ ճշմարիտ եք հրամայում, — ասաց խո-
րոված ծախող Հեյրաթը, վորի մի աչքը
դուրս ե յեկել Մահառումի կովի Ժամանակ:

— Լսո՞ւմ եք, ջահիլներ, ամո՛թ մեր չիբ
ու չնորքին, — մեջ բերեց Մեյթին, Իմամընի

ամենալավ փայտ խփողներից մեկը:

Թռչնորս Ասկյարը, վոր յերեկելի քար դցող
եր ե յերկու մարդու աչք եր հանել, մեկի յել
վտուր գոսացրել, ասաց, թե հետաձգելը յերկ-
չոտություն ե, թե հենց այսոր իսկ պիտի
թաղակուի սկսել Սարի-Թորփաղի հետ: Այս
միտքը բոլորն ընդունեցին: Բայց Հաջին չեր
չտապում. նա, պարազուխ յերիտասարդնե-
րին մեկ-մեկ ծխախոտ նվիրելով, ասաց.

— Մի՛ վռադեք, բոլորովին մի վռադեք,
այսոր չլինի — վաղը լինի, զանազանություն
չունի: Բայց մի բան վա:

— Հրամայեցե՛ք, Հաջի, հրամայեցե՛ք, —
ասացին միաբերան բոլոր պարազուխները,
ձեռները կրծքներին դրած, դուխ տալով նո-
րին հաջիության:

— Դիցուք հենց հիմա թաղակուի ե, — չա-
րունակեց Հաջին, չիբուխը բերնից հանելով ե
միբուքը չփելով, — իմ կարծիքով, մեր կուիվը
մի կոպեկի արժեք չի ունենալ, յեթե այդ
կուից անվնաս դուրս կգա ինքը, սկզբնապատ-
ճառը:

— Ասա՞ղը, — հարցրին միաբերան բոլորը:

— Այո՛, Ասաղը, — պատասխանեց Հաջին, — յերդվում եմ Ալիի սուրբ անունով, վոր ձեր սրբազան պարտքն է նրան վոջնչացնել, ինչպես լինի, վոջնչացնել: Հեյբա՛թ, նախ և առաջ փայտդ նրա գլուխը պիտի ջարդ ու փշուր անի: Ասկյա՛ր, քար ձգելիս, նշանակ պիտի վերցնես նրան, նույնպես է ձեզանից յուրաքանչյուրը: Լսո՞ւմ եք:

— Բա՛ր չեչմա, քա՛ր չեչմա (աչքիս վրա), — ստացին ամենը մի առ մի, ձեռները դնելով իրենց աչքերի վրա և գլուխ տալով Հաջիին:

— Կեցցե՛ք, ջահիլներ, կեցցե՛ք, դուք իսկական տղամարդիկ եք, — հավանեց Հաջին զոհ սրտով: — Հիմա շնորհ արեք զնանք մեր տուն չայ խմելու: Այնտեղ մենք կխորհրդակցենք կովի մասին:

Պարազուլներն, ամաչելով, քաջքվելով, միմյանց յերեսին նայելով, հետևեցին Հաջի Ալեաքսարին և մտան նրա տունը:

Առավոտ էր: Սարիթորփաղցի իննը-մասունանի Մահմուդը, իր խանութի առջև կանգնած, Շիրաղի պիսակավոր մորթուց կարած մի գդակ էր թրջում և ճիպտով ծեծում: Այդ միջոցին իմամուցի գդակ կարող Մեյթին դիտամբ անցավ նրա առջևով: Մահմուդն անդիտակցաբար միքանի կաթիլ ջուր սրակեց նրա վրա: Մեյթին կանղնեց և բերանից բաց թողեց մի շատ անլայել հիշոց: Մահմուդը ներողություն խնդրեց: Մեյթին, վոր յերեկոյան Հաջի-Ալեաքսարին և իր ընկերներին խոսք էր տվել կովի առիթ տալու, մի ավելի սուր հիշոց արտասանեց Մահմուդի յերեսին: Մահմուդը նախնայ մարդ էր, Մեյթին պատասխանեց ըստ կարդին և փոխարենը վերջինից ստացավ մի սինդ աստակ:

Իմամուցիները պատրաստ էյին, մի վայրկյանուս թափվեցին Մահմուդի վրա: Մյուս կողմից յեկան միքանի սարիթորփաղցիներ, և սկսվեց մի թեթև կռիվ: Իսկույն գդակ կա-

վոր կովուղներին բաժանեն, բայց, փայտի մի-
ջանի հարվածներ ստանալով, յետ մղվեցան և
փախան, մտան հանդիսականների մեջ: Անդոր
անցավ և՛ աղսախկաղների (ծերունիներին)
խրատն ու սպառնալիքը:

Թռչնորս Ասկյարն իր գնդակի նման ար-
ձակած քարերով արդեն յերկուսի կուռը թու-
լացրել եր և փայտը ձեռից դցել:

Պորոլած ծախող Հեյբաթը կատաղի գո-
ռում եր, փայտը դարկելով գետնին, չուխա-
վահանը բարձրացնելով և վեր ու վայր թռչ-
կոտելով:

Հանկարծ Իմամուն թնդաց, գլակ վարող
Մեյթին, Շիրաղի փախախը աչքերին քաշելով,
կարկտի պես թափվող քարերի տակ վազեց ա-
ռաջ: Նրան հետևեցին Հեյբաթն ու Փաթմայի
յեղբայր Հաչիմը: Հակառակ կողմից, ամբի
կատաղի գոռալով, վազեց ընդառաջ գլակ
կարող Մահմուդը, վոր Մեյթիից ապտակ եր
ստացել:

Փայտի կռիվը սկսվեց:

Ողբի մեջ Ֆուֆուռն եր մի կարմիր աստա-

ռով չուխա: Ամենի հայացքները հառված եյին
նրա վրա, ամենի ուշադրության կենտրոնը
նա յեր: Նա գոռում եր առյուծի պես, և նրա
ձայնի դղրդոցը տարածվում եր հեռու ու հե-
ռու:

Իմամունը գրոհ տվեց, Սարի-Թորփաղը
յետ մղվեց: Ընկան միջանի վիրավորվածներ:
Կանանց ճիչը սաստկացավ. մայրերը վողբում
եյին, հայրերը անիծում իրենց փուչ զավակ-
ներին: Թիֆայն եր:

Յեվ այս բոլորն ինչո՞ւ:—Մի աղջկա հա-
մար: Բայց ո՞ւր եր նա, ի՞նչ եր անում այդ
սարսափելի բոսային:

Ահմադ աղայի բաղնիսի կտրում հավաք-
ված եյին մի խումբ կանայք և, զգրթներին
յետևում կուչ յեկած, դիտում եյին կռիվը:
Ամենից առաջ, կտուրի ծայրում, աներկյուղ,
համարձակ կանգնած եր Փաթման, այո՛, ին-
քը Փաթման: Ախ, լավ ե, վոր մայրերը չգի-
տեյին, թե նա յե կռիվ բուն պատճառը, յեթե
վոչ պատառ-պատառ կանեյին նրան իրենց սի-
րեցյալ վորդիներին համար: Աչխատում եյին

Յաթմային յետ քաշել, չեյին կարողանում : Յեւ ո՞վ կարող եր, քանի վոր անհաղթելի դորությամբ նրա ուշք ու միտքը, հոգին ու սիրտը բեկոված եյին մի կետի վրա . . կարմիր-չուխան :

Ահա ամենը փախան, ասպարեզ բացվեց և մեն մենակ մնաց կարմիր-չուխան : Իմամլուները սրընթալով վաղեցին դեպի նա, ամենից առաջ Հեյրաթը, Մեյթին ու Հաշիմը : Արդւոք, Կիտաւչի՞ կարմիր-չուխան, թե՞ կղեմանա միայնակ այդ կատաղած ամբոխին . արդւոք, Հաշիմը կեմոանի դուրս կզա՞ ասդ կոսից : Ինչո՞ւ Յաթմայի յեղբայրն ել ե մասնակցում, յետե նա չլինեք, այն Ժամանակ թող բոլոր իմամլուցիները կոտորվեյին և մասաղ դառնային կարմիր-չուխայի մի մասի :

Մինչ գեղեցիկ Յաթման տանջվում եր այս մաքերից, կռիվը սաստկանում եր ու սաստկանում : Սարիթորփաղցիները, ողնություն ստանալով, հարյուրավոր բաղմությամբ վազում էին առաջ : Հեյրաթը, Մեյթին և Հա-

շիմը շրջապատեցին կարմիր չուխային : Յաթման ահամա ճչաց, բոպեն վտանգավոր եր : Նա տեսնում էր, թե ինչպե՞ս իր յեղբայրը, Հաշիմը փայտի հարվածներ ե տալիս կարմիր չուխայավորի գլխին : Մյուս կողմից խիտմ եյին Հեյրաթն և Մեյթին : Յաթման նկատեց, վոր կարմիր չուխան տւշադրություն չի դարձնում Հաշիմի վրա և միայն պատասխանում ե մյուս յերկու անոյանների հարվածներին : Անշուշտ նա խնայում ե Հաշիմին : Յաթմայի սիրտը թռթռաց . այսպիսի վեհանմություն միայն Ասաղը կարող ե տենեալ, ուրիշ վոչ վոք :

Մեյթիի ձեռից փայտը վայր ընկալ և նա ինքը փովեց Ասաղի վրաների տակ . նույն վիճակին արժանացալ և : Հեյրաթը : Կեցցե՛ կարմիր չուխան : Նույն վայրկյանին Ասաղի ճակատում փայլեց մի կարմիր գլծ, վոր, վայր իջնելով, արագ-արագ ծածկեց նրա ամբողջ յերեսն ու կուրծքը : Դա թուչնորս Ասաղի քարի քարի հետքն եր : Յաթմայի վրաները կռարի քարի հետքն եր : Յաթմայի վրաները թուլացան : Բայց ահա Ասաղը մի քիչ տա-

Պաթմային յետ քաշել, չեյին կարողանում : Յեւ ո՞վ կարող եր, քանի վոր անհաղթելի դորությամբ նրա ուշք ու միտքը, հոգին ու սիրտը բեկոված եյին մի կետի վրա . . կարմիր-չուխան :

Ահա ամենը վախան, աստարեղ բացվեց և մեն մենակ մնաց կարմիր-չուխան : Իմամլունքը սրընթալով վաղեցին դեպի նա, ամենից առաջ Հեյրաթը, Մեյթին ու Հաշիմը : Արդե՞ք, Կսիախչի՞ կարմիր-չուխան, թե՞ կղիմանա միայնակ այդ կատաղած ամբոխին . արդե՞ք, Հաշիմը կենդանի դուրս կդա՞ռ այդ կովից : Ինչո՞ւ Պաթմայի յեղբայրն ել ե մասնակցում, յեթե նա չլիներ, այն ժամանակ թող բոլոր իմամլուցիները կոտորվեյին և մասաղ դառնային կարմիր-չուխայի մի մաղին :

Մինչ գեղեցիկ Պաթման տանջվում եր այս մտքերից, կռիվը սաստկանում եր ու սաստկանում : Սարիթորփաղցիները, ողնություն ստանալով, հարյուրավոր բազմությամբ վազում եյին առաջ : Հեյրաթը, Մեյթին և Հա-

շիմը շրջապատեցին կարմիր չուխային : Պաթման ահամա ճչաց, բոսկեն վտանգավոր եր : Նա տեսնում եր, թե ինչպե՞ս իր յեղբայրը, Հաշիմը վախի հարվածներ ե տալիս կարմիր չուխայավորի գլխին : Մյուս կողմից խիտմ եյին Հեյրաթն և Մեյթին : Պաթման նկատեց, վոր կարմիր չուխան տւշադրություն չի դարձնում Հաշիմի վրա և միայն պատասխանում ե մյուս յերկու ախոյանների հարվածներին : Անշուշտ նա խնայում ե Հաշիմին : Պաթմայի սիրտը թռկուաց . այսպիսի վեհանձնություն միայն Ասաղը կարող ե տէնեալ, ուրիշ վոչ վոք :

Մեյթիի ձեռից վախար վաջր ընկալ և նա ինքը վուվեց Ասաղի վրտների տակ . նույն վիճակին արժանացալ և : Հեյրաթը : Կեցցե՛ կարմիր չուխան : Նույն վաջրկյանին Ասաղի ձեռատում փայլեց մի կարմիր գլծ, վոր, վաջր իջնելով, արագ-արագ ծածկեց նրա ամբողջ յերեսն ու կուրծքը : Դա թռչնորա Ասաղարի քարի հետքն եր : Պաթմայի վրտները թուլացան : Բայց ահա Ասաղը մի քիչ տա-

տանկելուց հետո, գրպանից հանեց մի սպիտակ բան, փաթաթեց ճակատին և արյունաշաղախ յերեսով, ավելի կատաղի զորությամբ թռավ առաջ:

Իմամլուն փախավ: Փաթման բնազդամոր հետ նայեց. բաղնիսի կրողը ղատարկվել էր, կանաչք փախել էյին: Նա մտիկ արեց ներքև. սարկիթորիաղցիները մոտենում էյին ու մոտենում: Ասադի փայտը վորին ղիպչում էր՝ նա թալալվում էր գետին: Հանկարծ նա չքացավ: Փաթմայի աչքերը մթնեցին. սպանեցին, արդյոք, նրան: Նա բարձր ձայնով ողնություն կանչեց և նստեց կտուրի ծայրում:

Մի քանի մարդիկ փողոցից մի յերկայն սանդուխտ դրեցին բաղնիսի պատին: Փաթման տեսավ, վոր ներքևից Հաջի-Ալեաքալարի ծառաները բարձրանում են վերև: Նրանք արդեն հասել էյին սանդխտի ծայրին և աղաչում էյին Փաթմային, վոր մոտենա, բայց նույն վայրկյանին սանդուխտը նրանց փտների տակ դողաց և ճոճուալով ընկավ փողոց, իր հետ տանելով Հաջիի ծառաներին:

Այդ պահին Փաթման զղաց, վոր յետևից յերկու ձեռներ զրկեցին իրան: Ինչպես հանկարծակի վորսված մի ճնճղուկ, նա մի վայրկյան ճիզն արեց դուրս պրծնելու յերկաթե ունելիքի պես ամուր սեղմած ձեռներից: Սակայն ուժերը ղալաճանեցին նրան, և նա, թուլացած, անձնատուր յեղավ անհայտ ձեռների զորությանը...

Յեթե վոչ վոստիկանությունն և աղսախկալները, դոնե բնությունը կարողացավ կռիվն ընդհատել: Վրա հասավ իրիկնային մութը, ջահիլների կատաղությունը չիջավ: Փոքր առ փոքր կռիվն անմասնակից հանդիսականների բազմությունը ցրվեց, կախողները հոգնած ջարդուխուր յեղած, հետ քաշվեցին:

Հաղթող հանդիսացավ Սարի-Թորիաղը, բայց Իմամլուն պարծենում էր արծաթագործ Ասադի կռիվ ասպարիզից անհայտանալու լուրով: Յերկու կողմից վիրավորվել էյին քսան 3 - 887

տանկելուց հետո, գրպանից հանեց մի սպիտակ բան, փաթաթեց ձախտին և արյունաշաղախ յերեսով, ավելի կատաղի զորությամբ թռավ առաջ:

Իմամլուն փախավ: Փաթման բնազդմամբ հետ նայեց. բաղնիսի կտուրը դատարկվել էր, կանաչք փախել էյին: Նա մտիկ արեց ներքև. սարկիթորիաղցիները մոտենում էյին ու մոտենում: Ասադի փայտը վորին ղիպչում էր՝ նա թափալվում էր դետին: Հանկարծ նա չքացավ: Փաթմայի աչքերը մթնեցին. սպանեցի՞ն, արդյոք, նրան: Նա բարձր ձայնով ողնություն կանչեց և հասեց կտուրի ծայրում:

Մի քանի մարդիկ փողոցից մի յերկայն տանդուխտ դրեցին բաղնիսի սրտին: Փաթման տեսավ, վոր ներքևից Հաջի-Ալեաքսարի ծառաները բարձրանում են վերև: Նրանք արդեն հասել էյին սանդխտի ծայրին և աղաչում էյին Փաթմային, վոր մոտենա, բայց նույն վայրկյանին սանդուխտը նրանց վրաների տակ դողաց և ճռճալով ընկավ փողոց, իր հետ տանելով Հաջիի ծառաներին:

Այդ պահին Փաթման զգաց, վոր յետևից յերկու ձեռներ դրկեցին իրան: Ինչպես հանկարծակի վորսված մի ճնճղուկ, նա մի վայրկյան ձիղն արեց դուրս պրծնելու յերկաթե ունեկիքի պես ամուր սեղմած ձեռներից: Սակայն ուժերը դալմանեցին նրան, և նա, թուլացած, անձնատուր յեղավ անհայտ ձեռների զորությանը...

Յեթե վոչ վոստիկանությունն և աղսախկանները, դոնե բնությունը կարողացավ կռիվն ընդհատել: Վրա հասավ իրիկնային մութը, ջահիլների կատաղությունը չիջավ: Փոքր առ փոքր կռիվն անմասնակից հանդիսականների բազմությունը ցրվեց, կռիվները հոգնած ջարդուկչուր յեղած, հետ քաշվեցին:

Հաղթող հանդիսացավ Սարի-Թորմաղը, բայց Իմամլուն պարծենում էր արծաթադործ Ասադի կռվի ասպարիզից անհայտանալու լուրով: Յերկու կողմից վիրավորվել էյին քստ-
3-887

նուհինգ մարդ, վորոնցից յերեքի դուռթյունն անհոսալի յեր:

Ջահլիները, խումբ-խումբ փողոցների անկյուններում հավաքված, միմյանց հաղորդում էին կովի մանրամասնությունները: Հաջի Ալեաքսարին հավատացրին, թե արծաթագործ Ասադը սպանվել է կամ դոնե վերավորվել: Հաջին հրամայեց Ջահլիներին շարժաթ բաժանել:

Մինչ նրանք խմում էին շաքարախառն ըմպելիքը, մոլլա-Ղանիի տնից լսվեց հոսահատ աղաղակների ձայն, և մի կին, մաղերը փետտելով, փոտաբաց, դլխաբաց վազեց փողոց:

Դա Փաթմայի մայրն էր:

— Մարդի՛կ, աղջիկս չկա, մարդի՛կ, աղջկաս փախցրել են,—գուռում եր խեղճ Ձեյնաբը, վողբալով յուր գեղեցիկ դստեր կուրուտը:

Այժմ միայն պարզվեց կովի ասպարիզից Ասադի անհայտանալու պատճառը: Ուրիշ ո՞վ

կարող էր Փաթմային փախցնել, յեթե վոչ նա:

Իմամուլցիների գլխին սառը ջուր մաղվեց, ամենքն ամոթից չիմացան ուր թաղցնեն իրանց գլուխը:

Իսկույն Ջահլիների միջից քսանի չափ կամալորներ առաջ յեկան, խոստացան անպատճառ գտնել Փաթմային և տուն բերել: Բայց դրա համար նախ անհրաժեշտ էր մուտք ունենալ Սարի-Թորփաղ:

Մի քանի աղսախաղներ գնացին և թչնամի բանալի աղսախաղների հետ ժամանակավոր հաշտության դաշն կապեցին, վոր հակառակորդները իրավունք ունենան անարգել անցնել միմյանց փողոցները:

Մեծ պետությունների պատերազմն յուր կանոններն ունե, թուրքերի թաղակուխն էլ ունե յուր կանոնները, չգրված, այլ պապերից ավանդորեն հարգված և պահպանված: Թչնամությունը, նրանց մեջ դործավ յերևան է դալիս միայն կովի ասպարիզում, խաղաղության և զինադուլի ժամանակ հակառակորդները

գեթ արտաքուստ հարգում են միմյանց :

Սահայն վորոնող ջահիլները Ֆաթմային Սաադէ տանը չգտան և վոչ ել իրան, Սաադէին : Վորտեղ եյին նրանք—կոմացողները չասացին, չիմացողները ուրախացան, լսելով իրանց պարագլխի նոր հերոսութիւնը : Իմամ-լուսինների պատիվը պահանջում եր, ինչպես և իցե, այն գիշեր և յեթ գտնել Ֆաթմային :

— Ուլ ինձ սիրում ե, թող հետեի ինձ,— գոչեց գունաթափւած Հաշիմը :

Նա խելոյն վաղեց տուն, իր ձին թամքեց, գցեց ուսովը հրացանը, կտպեց մեջքին ատուր-ճանախն ու խանչալը և դուրս յեկալ : Քսան կամավորներից նրան հետեցին միայն տաս-նուչորսը :

— Աղա, գուք ել գնացե՛ք,—հրամայեց Հաշի-Ալեաքսարը յուր յերկու սևամորթ ծառաներին :

Նրանք վոստոստալով վաղեցին տուն, մի մի ահագին վայտ վերցրին՝ կոլորակ, գնդա-կանման, բևեռոտ ծայրերով և մտան կամա-վորների շարքը : Խումբը բաժանուկեց յերկու

մասի . մեկին պիտի առաջնորդեր Հաշիմը, մյուսին դումարբազ* Հասանը : Վերջինը քաղաքի բոլոր խուլ ու մթին անկյունները լավ ուսումնասիրած եր, քսան տարի չարունաի «յերեք-վեզ» (ուչ-աչըղ) ասված խաղը խաղալով քաղաքի բոլոր սրիկաների հետ :

Ամեն ինչ պատրաստ եր : Դումարբազ Հասան իր խումբն առաջնորդեց քաղաքի դեպի ստորին մասը—Սեարդարի այգու կողմը, իսկ Հաշիմը համոզված եր, վոր Սաադը Ֆաթմային տարել և կամ խաների զմբեթաչեն չի-րիմների կողմը կամ թթենիների ալդինները :

Ամբողջ գիշերը Իմամու թաղում տիրում եր խուլ աղմուկ : Շատերն անքուն նստեցին փողոցում, իրանց տան դռների առջև, վոր տեսնեն՝ ջահիլների արշալանքն ինչ յեղ կու-նենա :

Անքուն եր և՛ Հաշի-Ալեաքսարը : Յեւ նրա անքնութիւնը միայն մի պատճառ ուներ . նրա պատիվը և անունը չարաչար վիրավորված

* Խաղորդ . խաղամոլ, игрок,

եյին. նա ամբողջ թաղի դժգոհության և խուլ տրտուհիների առարկան եր դարձել: Գործի եյությունն ամենին հայտնվել եր, ամենը գիտեյին, վոր կռիվ հորդորողը նա յե յեղել և ինչից դրդված:

— Սնե՛ծք քեզ, չար Սաթայեւ, անե՛ծք քեզ, չար Սաթայեւ: Լահ իլլահ իլլալլահ, Մահամադի Ռասուլ Սլլահ, — կրկնում եր նա անդադար, հուզված անցուղարձ անելով իր տան պատշգամբի վրա:

Հաջիի սվադ կիսը, Գյուլնիզարը, ամուսնուց թուլտվություն ստացած, գնացել եր յուր ծնողների մոտ գիշերելու: Նա սառնարյուն չեր կարող այդ գիշեր մի հարկի տակ մնալ այն մարդու հետ, վոր, յերկրորդը բավական չհամարելով, ուղղում եր յերրորդին ևս բերել և այն եւ այդպիսի խայտառակությամբ:

Կես գիշերից անց լուր տարածվեց, թե Փաթմային գտել են և բերում են: Արթունները քնածներին ևս արթնացրին, և ամենը, դուրս թափվելով, դիմեցին մոլլա Ղանիի

տան կողմը: Լուրը սուտ եր: Վերադարձել եր ղուժարժաղ Հասանն յուր խմբով և պատմում եր, թե քաղաքի ստորին կիսի բոլոր անկյունները պտտել ե, Սաադի և Փաթմայի հետքն ել չկա:

Հաջիմի խումբը դեռ չեր վերադարձել: Նրա մայրն ընկալվ Հասանի վտանքին, աղերսեց, վոր սա յուր խմբով ողնության հասնի յուր վորդուն: Ջահիլներից մի քանիսը, սատիկ հոգնած լինելով, գնացին քնուռ: Նրանց փոխարեն դուրս յեկան ուրիշ կամալորներ, և Հասանը ուղեկիցների մեկ ու կես անգամ ավելի թվով արչավեց վերին կողմը:

Վաղուց Սաադի գլխում միտք եր ծագել Փաթմային փախցնելու, յեթե խաղաղ միջոցով ձեռք բերելը չհաջողվեր: Անտիկալ կռիվը խորտակեց նրա վեղճին հույսը. նա դիտեր, վոր կռիվից հետո այլևս անկարելի յեր սպասել, վոր Փաթմայի մայրն ու յեղբայրն և

մանավանդ Հաջի-Ալեաքսարը, վորեւե զիջու-
ղություն անեն:

Ուրեմն պետք եր դիմել ծայրահեղ միջո-
ցի: Հենց վոր կռիւլը սկսվեց, Ասադը թամբեց
յուր նոսրագն և վերցրեց յերկրի ող հրացանը,
դարարինա—ասորճանակը և դադստանցի թեյ-
մուրի շինած «յափունջի կիսող» խանչալը:
Այս բոլորը նա հանձնեց զիժ Բեանդալեին և,
մի մանեթ բաշխելով, պատվիրեց, վոր հեռ-
վեց հեռու հետեւ նրան կռիւի ժամանակ:

— Յեթե հարցնող լինի, վոչինչ չպատաս-
խանես, զիտե՞ս,—հրամայեց նա զիժ Բեան-
դալին, վոր իսկապես պատասխանելու ըն-
դունակություն ել չուներ:

Յուր հանդուգն մտադրությունը նա հայտ-
նեց ամենամոտիկ ընկերներին և խնդրեց, վոր
ողնեն ձեռնարկությա՜նը:

— Ուրախությամբ կյանքներս կտանք,—
ասացին հավատարիմ ընկերները, դովելով Ա-
սադի հերոսությունը:

— Դուք միայն կռիւի ժամանակ,—պատվի-
րեց Ասադը,—աչք քցեցեք կտուրներին և Ֆաթ-

մային ցույց տվեք ինձ: Մնացյալն իմ գործն
ե: Դուք ճանաչո՞ւմ եք, տեսե՞լ եք նրան քրոջ
տունը գալիս: Նա անպատճառ դրսու՞մ կլի-
նի...

Այս պայմանադրությունից հետո, Ասադը
թռավ կռիւի ասպարեղը: Նա ինքն ամենից ա-
ռաջ տեսավ Ֆաթմային: Հենց վոր սարիթոր-
փողցիները դրո՜ս տվեցին, հենց վոր Մեյթին
ու Հեյբաթը հաղթվեցին, նա, կռիւլը տարած
համարելով, վազեց Ահմադ աղայի բաղնիսի
յետևը, դտավ ճանապարհն և բարձրացավ
կտուր: Նա հրեց և ձգեց մի կտուրից մյուս
կտուր ընդդիմադրող բաղնիսպանին, վաղեց
և... զիտենք ինչ արավ:

Որն արդեն մթնել էր, յերբ Ասադը, յուր
թանկագին կողոպուտը ձիու վրա դրած, հա-
սավ սարի թորփաղցի Հաջի-Բախիշի ալդին:

Այդպան քեաբլահի Աբդուլլան շատ չար
ու բարի տեսած, կյանքի բովով անցած մի
փորձառու ծերունի յեր: Նա ճանաչում էր
Ասադին և միշտ տեսնելիս մտաբերում էր նրա

հորը, վորի հետ եր անցուցել յուր փոթորկալից յերկառաարդությունը:

— Տղա, այդ ի՞նչ ե,—հարցրեց նա զարմացած, տեսնելով Ասաղին յերեսն արյունոտ, գլուխը փաթաթած և դրկում մի անչնչացած աղջիկ բռնած:

Ասաղը համառոտ պատմեց յեղելությունը, հինավուրց «իդիթը» (քաջը) հրավիրեց նրան իջնել ձիուց ու յուր թանկադին կողոպուտի հետ թաղնալի նրա խրճիթում:

Մինչ աղեպանի ջուր բերելը, Փաթման ուշքի յեկալ, սթափիլեց, աչքերը բաց արեց և կրծքից արձակեց մի խորին հառաչանք:

— Յես եմ, Փաթմա, մի՛ վախենար,— խրախուսեց Ասաղը մեղմ և քնքուշ յեղանակով, վորքան թույլ եր աալիս նրա կոշտ ձայնը:

Փաթման սարսափած վրոքի կանգնեց և դղզղլած մաղերով, դունաթափ, ձեռները գլխին խփելով, բացականչեց.

— Վա՛յ մայր, վա՛յ յեղբայր...

Նա վաղեց դեպի դուրս: Ասաղը հառաջեց նրան և ձեռներից բռնեց:

— Ի դուր մի՛ տանջիր ինքդ քեզ. մայրդ ել կենդանի յե, յեղբայրդ ել, քույրերդ ել:

— Ինչո՞ւ յես ինձ բերել այստեղ,—գոչեց Փաթման:

Ինչո՞ւ, մի՞թե Փաթման չգիտե ինչու, մի՞թե կարծում եր, վոր Ասաղը թույլ կտար նրան ուրիշի կին դառնալու, մի՞թե...

Փաթման փոքր առ փոքր հանգստացալ և սկսեց անխոս մնալ: Իսկապես նրա հոստահատ աղաղակները կրտով չափ արմատական եյին: Նա հոգով ուրախ եր կատարված անցքին. նրա յերեւակայությունը վաղուց ստեղծել եր մի աղբյուրի հերոսություն Ասաղի կողմից, և նա ցանկանում եր իրազործված տեսնել յուր յերեւակայածը: Միայն ձերուների աղեպանի ներկայությունը զիդեց նրան մի փոքր աղմուկ բարձրացնել, վորպեսզի պատկանելի քնալըւահին չկարծե, թե յերկոտասարդ մյուս սուլմանուհին զուրկ և ամոթխածությունից:

Այսպէս ե Շիրվանի թրքուհու բնակորու-
թյունը:

Այդեպանը նրանց համար ընթրիք պատ-
րաստեց,—հաց, պանիր, խաղող և կանաչե-
ղեն: Ամբողջ ուրը թե՛ ֆաթման և թե՛ Ասադն
անոթի եյին անցուցել, ուստի այդեպանի հա-
մեստ իրիկնահացը նրանց համար Որուջ-բայ-
րամի «կաթնով փլավից» համեղ եր:

Փոքրիկ խրճիթը լուսավորված եր հնադար-
յան չիրաղի (ճրագի) աղոտ լուսով: Ծերնե-
նի քետրբահին աշխատում եր յուր հյուրերին
դվարճացնել, պատմելով որվա յեղեղությանը
համանման դեպքեր յուր կյանքից: Ասադը
սպրդնած եր: Գլխի վերքը սաստիկ ցավ եր
սրատառում, քայց նա աշխատում եր զսպել
իրան, թեև մեծ դժվարությամբ:

— Տղա՛, ինչո՞ւ չթունքներդ դողդողում
են,—հարցրեց այդեպանը,—չլինի վերքդ նե-
ղացնում ե քեդ: Սպասի՛ր, ապասի՛ր, թաշկի-
նակի տակից արյուն ե հոսում: Պետք ե դեղ
դնել, վոր դադարի:

Այս ատելով, ծերունին խկույն յուր հնա-

մաշ արխալուղի աստառից ին կտոր պատռեց,
վառեց ճրագի բոցի վրա և ձգեց դեանին:
Յերը կտորը բոլորովին այրվեց, նա սև մու-
րը հալաքեց, ստիպեց Ասադին քաց անել ճա-
կատն և մուրը թաշկինակով կտպեց վերքի
վրա:

Արյունն արդարև դադարեց:

Այս գործողության ժամանակ ֆաթման
ոգնում եր ծերունուն, անդադար պոտովելով
վիրավորյալի շուրջը:

— Այժմ քնի՛ր,—ասաց այդեպանը հայրա-
կան խնամքով,—ինչ վերաբերում ե ապագա-
յին—վաղը կմտածենք: «Յերեկոյան բարիքից
առավոտյան չարիքը լավ ե» ասում ե մեր
պապերի խոսքը:

Գիշերը խաղաղ եր, մուգ-կապտագույն
յերկնքում պայծառ փայլում եյին աստղերը,
հեռվից ժամանակ-ժամանակ լսվում եյին քա-
ղաքային գիշերապահների աղաղակները: Նը-
րանց ձայնակցում եյին Սարի-Թորփաղի չնե-
րը, դունչերը դեպի յերկինք բարձրացրած,
աստղերի վրա պոռալով: Ծերունի այդեպանը,

անահաւատութիւնից դրդւած, վճռեց արթուն մնալ և ամբողջ գիշեր դրսից խրճիթը պահպանել: շների սլոռալը վատ բան եր գուշակում:

Փաթման, չորերը հագին, Ասադը չուխուշ մեջ փաթաթւած, քնած եր խրճիթի մի անկյունում:

Մյուս անկյունում, ալբեպանի անկողնում պառկած եր Ասադը: Մի ձեռը հենած հրացանի վրա, մյուս ձեռը գլխատակին դրած, նա վոչ քնած եր, վոչ արթուն, այլ մի տեսակ թմրած դրութեան մեջ եր: Նրա վերքը դարձյալ ցաւում եր և ցաւում եր ալելի սաստիկ: Բայց նա աշխատում եր վոչ հառաչել և վոչ տնջալ Փաթմային չղարթեցնելով համար: Նրա գլխում պտտւում եյին ցերեկվա անցքերը: Մերթ նա յերեակայում եր իրան կռիւի առպարիդում, աջ ու ձախ չընապատված թշնամիներից, տնձրէի նման տեղացող քարերի տակ, մերթ բաղնիւի կտրում, Փաթմային հասիչ տակելիս և մերթ ձիւ վրա, յուր

կողովումը դրկած, ասլած ամբոխի միջով արշալելիս:

Հետո նա սկսեց խորհել ներկայի և ապագայի մասին: Ի՞նչ պիտի անե նա վաղը, այդ պահանի խրճիթում յերկար թաղնել տնկարելի յե, անշուշտ իմամուցինները հանգիստ չեն մնալու, անշուշտ նրանք ամեն ջանք դործ կդնեն Փաթմային դտնելու, վոր Ասադը արյունի գնով իրենց թաղի պատիւը վերականգնեն:

Նա մտքում վճռեց լուսաբացին վերցնել Փաթմային, գնալ մոտակա թուրք դյուղերից մինը, այնտեղ մի մոլլա գտնել և քեարին առնել (պսակվել):

Շուտով նրա ամբողջ մարմինը սկսեց դողալ: Նրա ատամներն ահամա զարնվում եյին միմյանց, նա ցուրտ եր դդում: Յուրտն անցալ, և նրա մարմնին տիրեց թմրեցուցիչ տաքութիւն: Նրա միտքը պղտորվեց. նա քնեց կամ, ուղիղն ասած, սկսեց դառանցել: Ահա Փաթման, գլխաբաց, վոտաբաց, ձի յե նստում, Ասադին ևս հրամայում ե նստել,

Նրանք արշավում են հեռու ու հեռու, անծանոթ տեղեր: Մի ամայի դաշտում, գետնից, յերկայն և ձյունի պես ձերմակ մերուքով մի մարդ է դուրս գալիս, մոտենում է, յուր ձեռում բռնած մի կարճ, սև փայտով խիտմ նրանց ուսին: Փաթման և Ասաղը մի ակնթարթում տեղափոխվում են մի փառաշեն տուն: Այստեղ սկսվում է նրանց հարսանիքը: Հյուրերը զվարճանում են, յերաժխտները նվագում են, պարիչները պարում են, ծառաները շարքաթ են բաժանում:

Այդ միջոցին ներս է մտնում մի վոստիկան, հետո յերկրորդը, և բոլոր բարեկամ հյուրերը դառնում են թշնամի խմամուրացիներ: Փաթմային հախտակում են, Ասաղի վոտներն ու ձեռները կտպում են, յերեսը դեպի յետ դնում են մի ավանակի վրա և յերեսին մուր քսում: Նրան տանում են խմամուր: Թշնամիները, չըջապատելով, քարեր են արձակում նրա վրա, ծաղրում են, չվացնում, թքում են յերեսին: Մոտենում է Փաթմայի յեղբայր Հաչմը, հետո զգալ կարող Մեյթին և մի-

քանի սպտակ են տալիս: Ոհ, սարսափելի անպատվություն, ա'խ, յեթե նրա ձեռները բաց լինեյին, բոլորի պատասխանը կտար: Բայց ահա վոստիկանապետը խփում է նրա ուսին մտրակով, խփում է մեկ, յերկու, յերեք անգամ...

Ասաղն աչքերը բաց է անում...

Խրճիթը տակավին մուխն է, բայց դռներից յերևում է, վոր արևելքը շառադունել է: Ծանրացած գլուխը մի կերպ բարձրացնելով, Ասաղն իր դեմ ու դեմ տեսնում է մի մարդ:

— Ո՞վ ես դու, — հարցնում է նա:

— Շտապի'ր, տղա, վե'ր կաց, գալիս են, — պատասխանում է մի ծանոթ ձայն:

Ասաղը վոտքի յե թուչում հրացանը ձեռին, վազում է խրճիթի մյուս անկյունը և տեսնում է, վոր Փաթման դեռ քնած է:

— Ո՞վ է գալիս, — հարցնում է նա:

Ծերունի աղեկսանը նրա ձեռից բռնում է և խրճիթի դռների մոտ տանում: Սուսվոտյան

Նրանք արչափում են հեռու ու հեռու, անձանոթ տեղեր: Մի ամայի դաշտում, դեռնից, յերկայն և ձյունի պես ճերմակ միլրուքով մի մարդ է դուրս գալիս, մոտենում է, յուր ձեռում բռնած մի կարճ, սև փայտով խփում նրանց ուսին: Փաթման և Ասաղը մի աղբյուրից տեղափոխվում են մի փառաշեն տուն: Այստեղ սկսվում է նրանց հարսանիքը: Հյուրերը զվարճանում են, յերաժիշտները նվագում են, պարիչները պարում են, ծառաները չարբաթ են բաժանում:

Այդ միջոցին ներս է մտնում մի վոստիկան, հետո յերկրորդը, և բոլոր բարեկամ հյուրերը դառնում են թշնամի իմամուլիներ: Փաթմային հալիչտակում են, Ասաղի վոտներն ու ձեռները կապում են, յերեսը դեպի յետ դնում են մի ավանակի վրա և յերեսին մուր քսում: Նրան տանում են իմամուլ: Թշնամիները, չըջապատելով, քարեր են արձակում նրա վրա, ծաղրում են, չվացնում, թքում են յերեսին: Մոտենում է Փաթմայի յեղբայր Հաչիմը, հետո զգալի կարող Մեյթին և մի-

քանի ապտակ են տալիս: Ոհ, սարսափելի սպառնալիքուն, ախ, յեթե նրա ձեռները բաց լինեյին, բոլորի պատասխանը կտար: Բայց ահա վոստիկանապետը խփում է նրա ուսին մտրակով, խփում է մեկ, յերկու, յերեք անգամ...

Ասաղն աչքերը բաց է անում...

Խրճիթը տակավին մուլն է, բայց դռներից յերևում է, վոր արևելքը շառադունել է: Շանրացած գլուխը մի կերպ բարձրացնելով, Ասաղն իր դեմ ու դեմ տեսնում է մի մարդ:

— Ո՞վ ես դու, — հարցնում է նա:

— Շտապի՛ր, տղա, վե՛ր կաց, դալիս են, — պատասխանում է մի ծանոթ՝ ձայն:

Ասաղը վոտքի յե թռչում հրացանը ձեռին, վազում է խրճիթի մյուս անկյունը և տեսնում է, վոր Փաթման դեռ քնած է:

— Ո՞վ է դալիս, — հարցնում է նա:

Շերունի աղբյուրն նրա ձեռից բռնում է և խրճիթի դռների մոտ տանում: Առավոտյան

աղոտ լուսով Ասադը հեռվում, այդու գրեթե մյուս ծայրում նկատում է ինչ-վոր մարդիկ, լսում է ինչ-վոր խուլ սպառնալիքներ: Մարդիկ ավելի ու ավելի մոտենում են, ճայներն ավելի ու ավելի պարզ են լսվում: Ահա ծառերի բների հետևից փոքր առ փոքր վորոշվում են յեկողների դեմքերը. մի մասը ձխավոր է, մյուս մասը հետևակ, բոլորն ել թըրքեր և իմամուցիներ: Մեկը վոտով շտապում է ամենից առաջ:

Ասադը ճանաչում է Հաչիմին:

Մի ակնթարթում նա թուշում է ներս, հավաքում է մտադյալ գնեքերն և, Ֆաթմային քնած թողնելով, դուրս է գալիս. խրճիթը կողպում է, թիկն է տալիս դռներին և կանգնած՝ սպասում է յեկողներին: Փախչել և Ֆաթմային փախցնել անկարելի չէ. թշնամիները մոտիկ են, պետք է պաշտպանվել: Բայց վո՞ր մեկի դեմ պաշտպանվել. նրանք միտ տասնուհինգ հոգի յեն, իսկ Ասադը միայն մի ծերունի ողնական ունի, վորի միակ գեները հիանամյա ժանգոտված խանջալն է: Փուլթ

չէ, թող գան, վոչ վոք չի կարող Ասադի ձեռքից Ֆաթմային խլել, քանի նրա շունչը բերնումն է:

Վերջապես, իմամուցիները դուրս յեկան ծառերի յետևից և կանգ առեցին, խրճիթի դեմ ու դեմ կխաչըջան կաղմելով: Հաչիմն արագությամբ հանեց ուսովը գցած հրացանը և, նշանակ դնելով Ասադի կուրծքը, գոչեց.

— Անչա՛րժ կաց:

Նրա ուրինակին հետևեցին «դումարբազ» Հասանը, իննըմատանի Սեյֆուլլան, չեկ Հեյդարը, սև Բադիրը, քու Միթալլիմը և միքանի ուրիշները: Յեւ Ասադն յուր դեմ ու դեմ տեսավ տասնից ավելի սև խողովակներ, վորոնց մթին, մահաբեր ծակերը նայում էին սահելի կերպով, ինչպես տարտարոսից վոնդված դեերի աչքեր:

Ծերունի այդեպանը վազեց առաջ, սկսեց կատաղած իմամուցիներին խրատել, հաշտության հրավիրել, բացատրելով, միևնույն ժամանակ, թե տղամարդություն չէ մեկի դեմ քսան հոգով դուրս գալը:

Մեկը մի քար ձգեց նրա վրա և հայհոյելով ասաց, վոր չխառնվի դործին:

— Հեռո՛ւ, քեաթթառ չուն,—գոչեց չիկնուրուլլան,—յեթե վոչ—հոգիդ պատանայի բաժին կդարձնեմ:

Ծերունին հետ քաշվեց, ափսոսալով, վոր ձեռին հրացան չունե, յեթե վոչ ցույց կտար հանդուգն «յերեխաներին» թե ով է քեարլահի Աբդուլլան:

Հաշիմը պահանջում էր, վոր Ասադն իր ձեռքով փաթմային խրճիթից դուրս բերի և հանձնի նրան: Ասադը սկզբում փորձեց աղդել նրա խելքի, սրտի և մյուսուլմանական զգացմունքների վրա: Նա հիշեցրեց կրոնի միությունն և Ղուրանի պատգամները, վոր արգելում են ուղղափառին՝ ուղղափառի արյուն թափել: Բայց Հաշիմը վոչինչ չէր ուզում լսել: Նա մի բերան պահանջում էր, վոր Ասադը կամալ վերադարձնի նրա քրոջը:

— Իսկ յեթե չտա՞մ,—գոչեց Ասադը, վերջապես, հուսահատված:

— Դիակդ վոտնատակ անելով կանցնեմ և

կվերցնեմ,—պատասխանեց Հաշիմը վճռողաբար:

Այս ասելիս հրացանը նրա ձեռին դողաց:

Այդեպանը հորդորում էր Ասադին խնայել յուր յերիտասարդ կյանքն և փաթմային կամով հանձնել յեղբորը: Ասադը չէր լսում նրան: Ճակատը թաշկինակով փաթաթած, յեհանն արյունի չորացած կաթիլներով, կուրծքը կիսով չափ բաց, մի ձեռը հրացանին կռթնած, մյուսը կողքին հենած, մեջքը խրճիթի դռներին թեքած, նա կանգնած էր միևնույն տեղ և, կարճես, սպասում էր վերջին վճռառեղ և, կարճես, սպասում էր վերջին վճռառեղ լուրերին: Նրա աչքերը կարմրած էյին, գլուխը ծանրացել էր, վրաներն ու ձեռները դողում էյին սաստիկ տաքությունից:

— Եյ անխիղճ, խնայի՛ր ինքդ քեզ, ափսոս ե քո յերիտասարդությունը,—գոչեց լամալուցիներից մեկը, վոր, ալամա հիացած հանդուգն սարի-թորիաղցու առնական դեղեկությունից, չկարողացալ զսպել յուր ներքին ձայնը:

— Նրա ի՞նչն է ափսոսալի, աղա՛, լեցրո՛ւ

Մեկը մի քար ձգեց նրա վրա և հայհոյելով ասաց, վոր չխառնվի դործին:

— Հեռո՛ւ, քեաթթառ չուն, — գոչեց չիկնուրուլլան, — յեթե վոչ — հողիդ պատանայի բաժին կդարձնեմ:

Ծերունին հետ քաշվեց, ախոսալով, վոր ձեռին հրացան չունե, յեթե վոչ ցուլց կտար հանդուգն «յերեխաներին» թե ու է քեաբլահի Աբդուլլան:

Հաշիմը պահանջում էր, վոր Ասադն իր ձեռքով Ծաթմային խրճիթից դուրս բերի և հանձնի նրան: Ասադը սկզբում փորձեց աղդել նրա խելի, սրտի և մյուսուլմանական զգացմունքների վրա: Նա հիշեցրեց կրոնի միությունն և Ղուրանի պատգամները, վոր արգելում են ուղղափառին՝ ուղղափառի արյուն թափել: Բայց Հաշիմը վոչինչ չէր ուզում լսել: Նա մի բերան պահանջում էր, վոր Ասադը կամաւ վերադարձնի նրա քրոջը:

— Իսկ յեթե չտա՞մ, — գոչեց Ասադը, վերջապես, հուսահատված:

— Դիակդ վոտնատակ անելով կանցնեմ և

կվերցնեմ, — սլառախանեց Հաշիմը վճռողաբար:

Այս ասելիս հրացանը նրա ձեռին դողաց:

Այգեպանը հորդորում էր Ասադին խնայել յուր յերիտասարդ կյանքն և Ծաթմային կամով հանձնել յեղբորը: Ասադը չէր լսում նրան: Ճակատը թաշկինակով փաթաթած, յեհեան արյունի չորացած կաթիլներով, կուրծքը կխուլ չափ բաց, մի ձեռը հրացանին կռթնած, մյուսը կողքին հենած, մեջքը խրճիթի գունդին թեքած, նա կանգնած էր միևնույն տեղ և, իարձեա, սպասում էր վերջին վճռա-կան ըոպեյին: Նրա աչքերը կարմրած ելին, գլուխը ծանրացել էր, վոտներն ու ձեռները դողում էին սաստիկ տաքությունից:

— Եյ անխիղճ, խնայի՛ր ինքդ քեզ, ախոսոս ե քո յերիտասարդությունը, — գոչեց իմամը լցիներից մեկը, վոր, ալկամա հիացած հանդուգն սարի-թորփաղցու առնական գեղեցկությունից, չկարողացավ զսպել յուր ներքին ձայնը:

— Նրա ի՞նչն է ախոսալի, աղա՛, լեցրո՛ւ

չանք բերանը ծխով, — Ընդհատեց նրա խոսքը մի խոսքոտ ձայն:

Իսկույն իննըմատնանի Սեֆուլլայի հրացանը պայթեց: Գողակը, դռները ճեղքից փչող աչնանային քամու պես, վզը լուրջ անցավ Ասադի գլխի վրայով և մտավ խրճիթի հետևի թթենիններից մեկի բունի մեջ: Իմամ լուցին դրանով կամենում էր համառ սարի-թորփաղցուն վախեցնել: Սակայն, իդո՛ւր. Ասադը պատրաստվել էր պաշտպանվել մինչև վերջին շունչը:

Հրացանի ձայնը Փաթմային դարթեցրեց: Դռներն ուժով բացվեցին, յերիտասարդ աղջիկը դուրս վաղեց, խիտ ու յերկայն մազերն ուսերի վրա անկանոն թափված, կուրծքն յեղունդներով անխնա սրտուտելով և բարձրաձայն գոռալով: Նա վաղեց և կանգնեց Ասադի առջև, յերեսը դեպի իմամ լուցինները:

— Զո՛ւււ, — հրամայեց Հաչիմն յուր ընկերակիցներին հրացանը ցած դնելով:

— Կոտորվե՛ք, դուք, կոտորվե՛ք դուք, — աղաղակում էր Փաթման, արդեն մոռացած յուր սովորական ամոթխածությունը:

— Վաղի՛ր այս կողմը, — դռնեց Հաչիմն, առաջ դիմելով, վոր քրոջը առեանդէ:

Բայց Փաթման, ամէլի մոտեցավ Ասադին, պաշտպանելու մտքով, կանգնեց նրա առջև և պատասխանեց յեղբորը.

— Մի՛ մոտենար, մի՛ մոտենար, յես չեմ թողնիլ, վոր նրա մի մտղն ել վնասիլի: Նա մեղավոր չէ, յես ինքս եմ փախել նրա հետ, այո, յես ինքս իմ կամքով: Հաչիմ, մի՛ մոտենար, յես չեմ թողնիլ, չեմ թողնիլ...

Տեսարանը սրտաշարժ էր: Յերկու թշնամիների մեջտեղ կանգնած էր մի անհաղթելի պատնեշ, առանց միորին խորտակելու, անկարելի յեր վորեւե ճակատամարտ:

Յերբեք Հաչիմը չէր կարող յերևակայել, թե Փաթման այդչափ պաշտպան կհանդիսանա յուր առեանդողին: Նա հավատացած էր, վոր յուր քույրն ակամա յե ընկել Ասադի ճեղքը, թե նա մի տկար զոհ և, վորին փրկելու

համար պիտի թշնամու արյունը խմել: Այժմ, տեսնելով Յաթմայի համառությունը, տեսնելով նրա հուսահատ պաշտպանությունը, մնաց ապշած: Մի վայրկյանում վրեժխնդրության կիրքը նրա սրտում տեղի տվեց ահամահողհահարության: Նա, վր մի րոպե առաջ պատրաստ էր ամենայն սառնությամբ մահաբեր դնդակն ուղղել հանդուգն առևանգողի կրծքին, այժմ յերեսը յետ դարձրած, յերկմտության մեջ լուռ նայում էր յուր ընկերակիցներին յերեսին:

Ինքը, զոհ համարվածը ներում է հանցավորին, և հանցավորն աշնքան վեհանձն է, աշնքան անվեհեր, վոր պատրաստ է մինչև վերջին շունչ պաշտպանել իր փախցրած աղջկան: Ուրեմն ամարդություն չի՞ լինիլ, արդյոք, ձեռք բարձրացնել մի աղալիսի յերիտասարդի վրա և սպանել նրան յուր սիրեցյալի աչքի առջև: Այս էր արտահայտում Հաչիմի դեմքը: Յեւ լուռ ականարկություններ հասկացող չիրվանցիներն, իսկույն գուչակե-

լով նրա միտքը, մտիկ արեցին միմյանց յերեսին:

Շիւ Նուրուլլան առաջինը վստահացավ հայտնել ամբոխի լուռ վճիռը: Նա բարձրաձայն արտասանեց.

— Հաչիմ, նամուդ մի՛ մոռանար:

Իմամուցիներին մեջ բարձրացավ մի խռով աղմուկ: Նրանք վրդովված էյին Հաչիմի մեղմանալուց: Ի՞նչպես կարելի չէ ներել մի հանդուգն թշնամու, մի մարդու, վոր անպատվել է ամբողջ Իմամլուի անունը, փախցնելով թաղի ամենազեղեցիկ աղջիկներից մեկին: Ի՞նչ կասեն իմամուցիները, ի՞նչ կասեն ուրիշ թաղեցիները:—Վո՛չ, վո՛չ, յերբեք չի կարելի դործը հաչտությամբ վերջացնել: Մի՞թե այս նպատակով են իմամուցիները յերեկ ամբողջ ուր կռվել, միթե՞ դրա համար են քսան մարդ ամբողջ դիշերն անքուն թափառել քաղաքի շրջակայքում: Պետք է թշնամուն սպառօնել, պետք է վրեժ հանել, առանց արյունի անկարելի չէ Իմամլուի պատիվը վերականգնել:

— Արյո՛ւն, արյո՛ւն, — գոռացին բոլոր կիսավայրենիները միաբերան:

Հաշիմը հասկացավ այդ կատաղի ամբոխի տրամադրությունը: Նա զգաց, վոր յեթե Ասադին ինքը ների, մյուսները չեն ներիլ, չեն ներիլ դուքե և իրան: Բայց ինչպե՞ս հեռացնի Ասադից Ֆաթմային, վոր միանգամայն կպել է նրան անբաժան, այնպե՞ս վոր թշնամուն ուղղած ամեն մի հարված նախ կարող է նրան հասնել:

Մինչ նա այս բոպեյական տատանման մեջ էր, իմամլուցիներէից յերեք հոգի աննկատելի կերպով բաժանվեցին խմբից և, ծառերի տակ թաղնվելով, շրջան տալով, յետեւի կողմից մոտեցան Ասադին:

Այդ նկատեց այդեպանն և, յուր ժանդոտած խանչալը հանելով, կանգնեց Ասադի յետևում, վճռելով պաշտպանել նրան յուր կյանքի դնով:

Այն ինչ՝ Ասադն աշխատում էր ասպարեղից անխնայ հեռացնել Ֆաթմային, վոր ինքը միայնակ կուլի թշնամիների հետ:

Ծերունու և յերեք իմամլուցիների մեջ կռիվ բացվեց: Ասադն յերեսը յեռ դարձրեց և իսկույն հրացանն արձակեց: Լավեց մի արաբական հիշոց, և Հաջի-Մլխաբպարի սե խափշիկներից մեկը, աջ ձեռով ծունկը բռնած, գոռալով նստեց դետնի վրա: Ասադն արձակեց յերկրորդ անգամ, բայց — անողուտ:

Նույն վայրկյանին նա յուր մեջքի վրա զգաց մի սաստիկ սառնություն, վոր թափանցեց ներս: Նա ամբողջ մարմնով դողաց, ականադուրաց և ընկավ ուղիղ Ֆաթմայի վրաների տակ:

— Ալլա՛հ, ալլա՛հ, — լավեց նրա խուլ ձայնը, և նրա աչքերի բիբերը, տարորինակ կերպով պտտելով շրջանակների մեջ, դարձան Ֆաթմայի վրա:

Այդքանը միայն կարողացավ լսել և տեսնել խեղճ աղջիկը, ուրիշ՝ Ասադը վռչինչ չասաց և վրժ մի շարժումն չարավ:

Յերբ իմամլուցիները, վայրենի կերպով գոռալով, առաջ վազեցին, վոր իրանց վրիժա-

ռության արդեօնքը մոտիկից տեսնեն, յերբ
Հաշիմը մոտեցալ յուր քրոջը վերցնելու,
Ֆաթման ընկած էր Ասադի վրա և դառն վոզ-
բուժ էր...

Թիֆլիս, 1889 թ.

Տեխ. խմբ. Տ. Խաչվանքյան
Սրբազրիչներ՝ Հ. Դուռլիսյան,
Հ. Մանուկյան

Գրավ. լիազոր Կ—4602, պատվեր 887,
հրատարակչ. 4143, տիրաժ 5000,

Պետհրատի տպարան, Յերևան, Լենինի 65

ռության արդյունքը մոտիկից տեսնեն, յերբ
Հաշիմը մոտեցալ յուր քրոջը վերցնելու,
Ֆաիման ընկած եր Ասադի վրա և դառն վող-
բում եր...

Թիֆլիս, 1889 թ.

Տեխ. խմբ. Տ. Խաչվանքյան
Սրբազրիչներ՝ Հ. Դուռնխանյան,
Հ. Մանուկյան

Գլավլ. լիպոյր Կ—4602, պատվեր 887,
հրատարակչ. 4143, տիրաժ 5000,

Պետհրատի տպարան, Յերևան, Լենինի 65

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0351703

1, ар 80 б.

52

48387

Ширванзаде
Через 15 лет
Фатьма и Асад

Гиз Арм. ССР. Ереван 1937 г.